

Universiteit Gent
Academiejaar 2006-2007

SCRIPTIE INTERNATIONAAL PUBLIEKRECHT

*De politieke en juridische genese van het begrip "machtsevenwicht" in
het Europese statensysteem.*

Casus: De Spaanse Successie in de 17de en 18de eeuw (1659-1715).

Prof. dr. E. Somers

Frederik Dhondt
Derde licentie Rechten
Derde jaar Bachelor in de Geschiedenis
Stamnummer 20020823

Inhoudsopgave

I. INLEIDENDE PROBLEEMSTELLING EN FEITELIJK KADER	4
A. PROBLEEMSTELLING.....	4
B. DE CONTEXT VAN HET JURIDISCHE HANDELEN: HET EUROPESE SCHAAKBORD (1648-1715).....	5
II. DE SPAANSE SUCCESSIE TOT DE DOOD VAN KAREL II	7
A. HET TESTAMENT VAN FILIPS IV, HET FRANS-SPAANSE HUWELIJK EN DE DEVOLUTIEOORLOG.....	7
1. <i>De Spaanse opvolging</i>	7
2. <i>De troonsbestijging van Karel II en de devolutieoorlog</i>	10
3. <i>Het eerste verdelingsverdrag van Wenen in 1668</i>	11
B. 1668-1697 : EEN FRANSE « POLITIQUE DE GLOIRE ».....	12
1. <i>La Guerre de Hollande</i>	12
2. <i>De politiek van de réunions</i>	13
3. <i>De afloop van de negenjarige oorlog en het eerste verdelingsverdrag met Willem III: “de la prépondérance à l'équilibre?”</i>	13
4. <i>Het derde verdelingsverdrag van 1699-1700</i>	15
C. HET TESTAMENT VAN KAREL II EN DE AANVAARDING DOOR LODEWIJK XIV.....	18
1. <i>Het testament</i>	19
2. <i>De juridische gevolgen van de aanvaarding</i>	20
III. DE SPAANSE SUCCESSIEOORLOG (1701-1714)	22
A. DE “HEILIGE ALLIANTIE” VAN DEN HAAG: TEN STRIJDE VOOR HET MACHTSEVENWICHT.....	22
1. <i>Het stichtingsverdrag (1701)</i>	22
2. <i>De eerste oorlogsjaren (1702-1708)</i>	22
B. “ENTRE LES BATAILLES, LES POURPARLERS CONTINUENT”: HET VERLOOP VAN DE OORLOG EN DE TUSSENTIJDSE ONDERHANDELINGEN.....	24
1. <i>1709 als een keerpunt</i>	24
2. <i>De mislukking van Geertruidenberg (1710) en de preliminaria van Londen (1711)</i>	25
3. <i>Villars en het mirakel van Denain (1712)</i>	26
C. DE CONFERENTIE VAN UTRECHT (1712-1713).....	26
D. RASTATT EN DE VREDE MET DE OOSTENRIJKERS (1714-1715).....	26
1. <i>De vrede van Rastatt</i>	26
2. <i>Het Barrièretraktaat (1715)</i>	27
IV. DE VOLKENRECHTELIJKE DOCTRINE VAN DE NIEUWE TIJD	29
A. VRIJHEID EN GELIJKHEID VAN STATEN: WEG VAN DE MIDDELEEUWSE “BELLUM IUSTUM”.....	29
1. <i>Thomistische, neo-scholastische en Grotiaanse oorlogsconcepten</i>	29
2. <i>Hobbes en de positivistische benadering</i>	31
3. <i>De contractuele school van Pufendorf</i>	31

B. DEPATRIMONIALISERING: HET PRIVAATRECHT SPEELT NIET TUSSEN STATEN.....32

V. CONCLUSIE: DE JURIDISCHE EN POLITIEKE BETEKENIS VAN HET BEREIKTE
“MACHTSEVENWICHT” 34

1. *Machtsevenwicht als resultaat van een politiek en militair proces*.....35

2. *Machtsevenwicht als juridisch en moreel argument*.....35

I. Inleidende probleemstelling en feitelijk kader

La succession d'Espagne, qui nous paraît aujourd'hui une chimère, était dans l'esprit de l'ancienne politique et pour les contemporains un sujet constant d'inquiétude.

Ernest Lavisse¹

A. Probleemstelling

1. Tussen het begin en het einde van de zeventiende eeuw wordt het duidelijk dat de Spaanse macht in Europa tanende is. De Republiek der Verenigde Provinciën scheurt zich af van de Habsburgse Nederlanden. Frankrijk werpt zich op als scheidsrechter in de Duitse godsdienstoorlogen, om er zelf sterker uit te komen. In Wenen bevindt men zich dan weer tussen twee vuren. Voor hij de ambities van de Franse koning en de Duitse vorsten in het westen kan beantwoorden, moet de keizer een oplossing trachten te vinden voor die van de Ottomaanse sultan in het zuiden.

Op zich is het logisch dat deze tegengestelde belangen zich vertalen in meerdere machtsconflicten. Wie in een dergelijk conflict de bovenhand wenst te halen, dient zich niet enkel met ijzer en buskruit te wapenen, maar ook met het woord. In de periode waarin Lodewijk XIV niet alleen op spiegels en muurschilderingen als de spil van alle activiteit fungeert, ontworstelt het juridische discours zich nagenoeg volledig van de theologie. De Grotiaanse, contractuele en Hobbesiaanse school, en in de feiten ook de statenpraktijk, proclameren de individuele staat als vaste actor², naast, maar uiteindelijk ook in de plaats van de *monarchia universalis*³ of de theocratische aspiraties van de paus.

Het onderwerp van deze scriptie is de studie van het *juridische discours* waarmee de diverse actoren hun aanspraken motiveren in de Spaanse Successieoorlog, het conflict dat de Zuidelijke Nederlanden voor bijna honderd jaar in de handen van een andere soeverein brengt. Niet alleen het kader van het Westfaalse volkenrecht en de emancipatie van het publiekrecht ten opzichte van de in hoofdzaak privaatrechtelijke en theologische grondslagen van eerdere interstatelijke conflicten zal hierbij worden besproken, maar ook de concrete politieke onderbouw. De vijanden van Frankrijk verenigen zich immers in allianties, die gaandeweg het herstel van het *machtsevenwicht* tussen Europa's vorsten als doelstelling in de verdragen inschrijven⁴. De totstandkoming van *balance of power* als gerechtvaardigde aanleiding tot een "bellum justum" is evident een zowel politieke als juridische kwestie. Het lot van de Zuidelijke Nederlanden, begeerde "barrière" tegen Franse agressie, is een mooie illustratie van het systeem dat bij de uiteindelijke vredesverdragen van Utrecht (1713) en Rastatt (1714) wordt ontworpen.

2. We zouden onze terminus *a quo* willen beperken tot het verdrag van de Pyreneeën, dat de in 1635 aangevatte vijandelijkheden tussen *le roi très Chrétien* en zijn Spaanse rivaal⁵ beëindigt. De verdragen van Utrecht, Rastatt en het Barrièretraktaat (1715) bezegelen de besproken periode⁶.

¹ E. LAVISSE, *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, Armand Colin, 1927, 144.

² S.C. NEFF, *War and the law of nations: a general history*, Cambridge, Cambridge University Press, 131-159.

³ R. LESAFFER, "Het moderne volkenrecht (1450-1750)", *Onze Alma Mater*, LII (1998), p. 432; K. MALEITKE, "L'Equilibre européen face à la monarchia universalis", in L. BELY (ed.), *L'invention de la diplomatie: Moyen Age, Temps Modernes*, Parijs, PUF, 1998, 47-57.

⁴ J.S. BROMLEY (ed.), *The New Cambridge Modern History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970 (VII: The rise of England and Russia, 1688-1713/1715), 155; E. GERAUD-LLORCA, "L'actualité du droit des gens à la veille de la Révolution. Le traité anonyme de 1786 », *Revue de l'histoire du droit* 1993, 71 (2), 222.

⁵ R. LESAFFER, "Defensive warfare, prevention and hegemony: The justifications for the Franco-Spanish War of 1635", *ILJ Working Paper 2006/8* (History and theory of International Law Series), www.ilj.org.

⁶ A. LEGRELLE, *La Diplomatie Française et la Succession d'Espagne. T IV: La Solution (1700-1725)*, Gent, Dullé-Plus, 1890, 833 p.

Het spreekt voor zich dat we ons strikt zullen beperken tot de voor onze analyse noodzakelijke gebeurtenissen en juridische documenten. Een exhaustieve benadering van “de Spaanse Successie” vraagt geen dertig, maar duizenden bladzijden⁷. De invloed van de Skandinavische staten, de koloniale bezittingen, Portugal en Rusland zullen we dan ook buiten beschouwing laten⁸. Het is onze bedoeling om de *essentiële* juridische teksten te behandelen, die de weerslag vormen van zowel een verandering in de feitelijke machtsverhoudingen tussen de partijen als van andere denkvormen over het *framework* van de internationale betrekkingen.

3. Na een korte schets van het feitelijke kader, wijden we telkens een hoofdstuk binnen deel II aan de bespreking van het Verdrag van de Pyreneeën, de conferenties van Nijmegen en Rijswijk en de verdelingsverdragen. Het derde deel behandelt het stichtingsverdrag van de Haagse Alliantie, het merkwaardige “renversement” na de dood van keizer Jozef I en de terugtrekking van Engeland uit het anti-Lodewijkse verbond, om uiteindelijk de hoofdlijnen van de drie slotverdragen te bereiken. In deel IV leggen we de band met de volkenrechtelijke doctrine en destilleren we de grote lijnen uit onze analyse, om in deel V tot onze besluiten te komen.

B. De context van het juridische handelen: het Europese schaakbord (1648-1715)

4. In de volkenrechtelijke literatuur maakt men traditiegetrouw gewag van 1648 als een definitief *turning point* in de rechtsontwikkeling. Voortaan treden soevereine staten als juridische actoren op. Grote conferenties en plechtige verdragsakten sluiten de vijandelijkheden af⁹. Gaandeweg komt een interstatelijk en niet langer een intervorstelijk recht tot stand. Juridische abstracties handelen in de plaats van personen van vlees en bloed. Grondgebied wordt minder een erfenis en tegelijk wordt het handelen van de actoren niet langer beperkt door goddelijke of keizerlijke autoriteit. Enkel het natuurrecht begrenst de contractsvrijheid van de onafhankelijke entiteiten die de kaart van Europa innemen.

5. Hoewel uit de recente literatuur duidelijk blijkt dat de verdragen van Münster en Osnabrück vanuit juridisch oogpunt eerder kaderen in een evolutie en hun impact niet noodzakelijk een mijlpaal aangeeft¹⁰, zijn de politieke redenen om Westfalen als baken te hanteren niet minder relevant. Bij het einde van de dertigjarige oorlog tekent zich immers heel duidelijk de *de facto* versnippering van het Heilig Roomse Rijk af. Het vermolmde trans-Habsburgse verbond tussen Wenen en Madrid heeft de duimen moeten leggen voor de definitief zelfstandige Republiek¹¹ in het Noorden en de pragmatische aanpak van Richelieu.

De juridische bezegeling van de nieuwe evenwichten tussen Frankrijk en Spanje (na anderhalve eeuw antagonisme¹²) gebeurt in 1659, met het huwelijk tussen de 21-jarige Lodewijk

---

⁷ A. LEGRELLE, *o.c.*, I, p. xxxviii: “Une vie d’homme toute entière, et infiniment de talent, ne seraient pas de trop pour épuiser l’ensemble des combinaisons politiques se rattachant à la succession d’Espagne au XVIIe et au XVIIIe siècles”.

⁸ We verwijzen naar H. HASQUIN, *Louis XIV face à l’Europe du Nord*, Brussel, Editions Racine, 2005, 340 p.

⁹ R. LESAFFER, *Het moderne volkenrecht...*, 443.

¹⁰ H. DUCHHARDT, “Peace treaties from Westphalia tot the Revolutionary Era”, in : R. LESAFFER (ed.), *Peace treaties and international law in European history : from the late Middle Ages to World War One*, Cambridge New York, University Press, 2004, pp. 46-48; A. OSIANDER, “Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth”, *International Organization* LV (2001), 251-287.

¹¹ Spaans-Hollands Vredesverdrag van Münster, 30 januari 1648, *CTS* I, 1-118.

¹² G. LIVET, *L’équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle*, Parijs, PUF, 1976, 73 ziet de eerste uitingen van een streven naar machtsevenwicht in de *counter-balancing*-politiek van Frans I tegen het *par hasard* groeiende imperium van Karel V. In zijn interpretatie is er vervolgens sprake van een opgaande lijn vanaf Richelieu, waarbij Frankrijk zelf “la force prépondérante” wordt op het continent. Uiteindelijk botst Lodewijk XIV op de limieten van het mogelijke in de negenjarige oorlog, waar hij voor het eerst voorwaarden “opgelegd” krijgt. Dat we deze interpretatie niet volledig volgen, zal verder nog blijken bij de behandeling van de verdeling van 1668 en 1698.

en de Infanta Maria Theresia. Enkele jaren na zijn de facto politieke meerderjarigheid (bij het overlijden van Mazarin in 1661) grijpt de Franse koning meteen de kans te baat om dit huwelijk te verzilveren in een rechtstreekse aanspraak op de erfenis van zijn vrouw. De devolutieoorlog breekt uit en Waals-Vlaanderen wordt geannexeerd (1667).

6. De afloop van de Spaanse Successie is zowel aan Oostenrijks-Habsburgse als aan Franse zijde een constante zorg. Terecht: de Spaanse bezittingen beslaan voor het verdrag van de Pyreneeën 1659 immers nog een belangrijk stuk van de Europese kaart. Zowel Castilië en Aragon, aanzienlijke delen van Noord-Italië als de Zuidelijke Nederlanden en aanzienlijke stukken van het huidige Frankrijk (Franche-Comté, Rijsel, Arras, Duinkerken) staan onder Spaans gezag.

Vandaar ook dat keizer Leopold I tegen ongunstige voorwaarden vrede sluit met de Ottomanen in 1664, "*pour avoir les mains libres au moment de la mort de son beau-frère Philippe IV*"¹³ en de negenjarige oorlog (1688- 1697) wordt beëindigd wanneer de berichten over de gezondheidstoestand van Karel II abrupt verslechteren¹⁴. Hoewel de verdeling van de Spaanse erfenis¹⁵ zeker niet de enige drijfveer vormt voor de Europese vorsten, kan men maar moeilijk de opeenvolging van oorlogen verklaren zonder deze "rode draad"¹⁶.

---

¹³ J. BERENGER, *Léopold Ier (1640-1705): Fondateur de la puissance autrichienne*, Parijs, PUF, 2004, 407. De overwinning bij de St-Gothard op het Turkse leger van grootvizier Ahmed Köprülü werd op die manier gedeeltelijk teniet gedaan; vanuit Frans standpunt: M.-F. MAQUART, *Le réseau français à la cour de Charles II d'Espagne : jeux diplomatiques de fin de règne - 1696-1700*, Villeneuve d'Asq, Presses universitaires du Septentrion, 2003, 377.

¹⁴ Art. 2 Voorlopig verdrag van 11 juni 1699 : "Comme le principal objet que Sa dite Majesté très-chrétienne et Sa dite Majesté de la Grande-Bretagne et les dits seigneurs Etats-Généraux proposent, est celui de maintenir la tranquillité générale en Europe, ils n'ont pu voir sans douleur que l'état de santé du roi d'Espagne soit depuis quelque temps devenu si languissant qu'il y a tout lieu de craindre que ce prince n'ait plus longtemps à vivre." (A. LEGRELLE, *La Diplomatie Française et la Succession d'Espagne. II : Le premier Traité de Partage (1659-1697)*, Gent, Dullé-Plus, 1890, II, 670); Zie ook H. HASQUIN, *Louis XIV...*, 223: "Rijsywck, c'était un retour en arrière de presque vingt ans [...] Dans le chef de Louis XIV, il y avait sans doute le souci de ne pas piétiner l'honneur d'un Charles II de plus en plus chétif et dont le testament tenait en haleine Versailles."

¹⁵ Voor een concreet overzicht van de continentale Spaanse gebieden (Castilië, Aragon, de Zuidelijke Nederlanden, de bezittingen in Italië) verwijzen we naar kaart C in bijlage.

¹⁶ L. BERTRAND, *Louis XIV*, Parijs, Fayard, 1947, 265: "Si l'on oublie cela, on ne comprend rien aux politiques et aux guerres de Louis XIV [...] Nos historiens ont l'air de croire que c'était une question de gloire, d'ambition purement personnelle pour Louis XIV. En réalité, c'était une question de vie ou de mort pour la France. Si l'Allemagne (sic) recevait cet accroissement formidable de la succession espagnole, notre pays était écrasé entre cette Allemagne géante, devenue maîtresse des terres, et l'Angleterre, maîtresse des mers."

II. De Spaanse Successie tot de dood van Karel II

A. Het testament van Filips IV, het Frans-Spaanse huwelijk en de devolutieoorlog¹⁷

1. De Spaanse opvolging¹⁸

7. Bij zijn aftreden in 1555 trof Karel V de beschikking dat geen enkele Infanta uit het huis Habsburg die werd uitgehuwelijkt, haar erfaanspraken op de Spaanse territoria kon behouden¹⁹. Dit gold voor de huwelijken tussen keizer Leopold I van Oostenrijk en de Infanta Margareta Theresia en dat van Lodewijk XIII met de Spaanse Anna van Oostenrijk²⁰. Ook bij het huwelijk tussen de 21-jarige Lodewijk XIV²¹ en de infante Maria Theresia liet Filips IV de verzaking inschrijven in het verdrag van de Pyreneeën²². Kardinaal Mazarin liet evenwel de betaling van een bruidsschat van 500 000 dukaten bedingen²³. In de interpretatie van de Spanjaarden stond deze betaling los van de vereiste verzaking aan de erfrechtelijke aanspraken van Maria Theresia²⁴.

8. Het probleem dat zich voordeed, was immers niet nieuw. Ook bij eerder huwelijken van Spaanse Infanta's met telgen uit andere vorstenhuizen wou men te allen prijze vermijden dat de uitgehuwelijkte dames hun erfaanspraken zouden meenemen naar een ander hof, wat de versnippering van de "ene en onverdeelde" Habsburgse landen zou veroorzaken. Het testament van Filips IV²⁵ haalt dan ook zeer duidelijk de traditie aan in zijn artikel 15:

"Dans tous les temps et âges passés on a fait une objection très spéciale lors des mariages des Infantes d'Espagne avec les Rois de France, à cause des inconvénients qui résulteraient de réunir et unir ces deux Couronnes [...] on a interdit la réunion des deux, le fixant par un contrat conventionnel, qui ait force de loi établie en faveur des Royaumes et de leur bien public. »

¹⁷ Voor een overzichtelijke chronologie van de soms verwarrende opeenvolging aan gebeurtenissen verwijzen wij naar M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 690-694, die alles tot aan de dood van Karel II op 1 november 1700 oplijst.

¹⁸ Voor een duidelijk overzicht van de matrimoniaale perikelen van beide dynastieën verwijzen we naar stamboom A in bijlage. Zie ook P. FERNANDEZ ALBADEJO, *Los Borbones. Dinastía de nación en la España del Siglo XVIII, Actas del coloquio internacional celebrado en Madrid, mayo de 2000*, Madrid, Marcial Pons, 2001, 646 p.

¹⁹ J. BERENGER, *Léopold Ier...*, 408.

²⁰ "Tu, felix Austria, nube" (R. DE SCHRYVER, *Max II. Emmanuel von Bayern un das Spanische Erbe : die Europäischen Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Mainz, Philipp von Zabern Verlag, 1996, p. 7).

²¹ Over de juridische figuur van het regentschap (alleen waargenomen door Anna van Oostenrijk, sinds de parlementaire afkeuring van de door het testament van Lodewijk XIII ingestelde regentschapsraad) voor de minderjarige Franse koning, zie A. RIGAUDIÈRE, *Introduction historique à l'étude du droit et des institutions*, Parijs, Economica, 2005, 451-453.

²² Vresdesverdrag tussen de Franse Koning Lodewijk XIV en de Spaanse koning Filips IV van 7 november 1659 (W. GREWE, *Fontes...*, II, 302-309); Contrat de Mariage de Louis XIV et Marie-Thérèse (A. LEGRELLE, *o.c.*, I, 416-431); Première renonciation de Marie-Thérèse, 2 juin 1660 (*ibid.*, 432-441); Seconde renonciation de Marie-Thérèse, 2 juin 1660 (*ibid.*, 442-457).

²³ A. BAILLY, *Mazarin*, Parijs, Fayard, 1935, 296.

²⁴ Testament van Filips IV van Spanje, gedaan op 14 september 1665 te Madrid, getekend in naam van de koning door de graaf van Castrillo; A. LEGRELLE, *o.c.*, T.I., 458 e.v. Fr. vert. M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 638-645. Par. 16: "Je demande et c'est ma volonté que, bien que le roi Très Chrétien et ma fille n'aient pas accompli leur part, on paye la dot que je promis, restant comme toutes les conditions doivent l'être, et chacune de celles précisées dans le contrat en sa force et vigueur, car ceci convient à la meilleure exaltation de notre religion catholique et pour la paix et tranquillité des deux Couronnes." (eigen onderlijning)

²⁵ *Ibidem*.

9. Bedoeld wordt uiteraard het huwelijk tussen Lodewijk XIII en Anna van Oostenrijk²⁶ in 1615 en dat van Filips IV zelf met Isabella van Bourbon in 1612. In de Spaanse interpretatie is de onmogelijkheid van het verenigen van beide kronen *of* van het vererven van een deel van de erfenis door het huwelijk, *conditio sine qua non* voor de totstandkoming van de huwelijksband. Het mag duidelijk zijn dat dit mag doorgaan als een voorbeeld bij uitstek van een persoonlijke *patrimoniale* staatsopvatting. Het instrument waarin de Spaanse en Franse vorsten hun instemming betuigen met het huwelijk tussen Lodewijk en Maria Theresia draagt bijvoorbeeld ook de benaming *huwelijkscontract*, terwijl het weldegelijk publiekrechtelijke gevolgen tot stand wenst te brengen²⁷.

10. De privaatrechtelijke fictie wordt in al haar consequenties gevolgd, wanneer Maria Theresia haar verplichting onder VI²⁸ van dit contract (de schriftelijke verzaking aan de erfaanspraken van de nazaten uit het huwelijk tussen Lodewijk en Maria Theresia in 1659) vervult in twee verzakingsaktes van 2 juni 1660²⁹.

“Et comme, par la grâce de Dieu, je me trouve en âge majeure de plus de vingt ans, et que, dans peu de jours, s’il plaît à Dieu, notre Mariage se doit effectuer par parole de présent, et que je suis certaine, avertie et informée à mon entière satisfaction de la substance en effet desdits articles, et reconnais, et ai reconnu que, de la future succession du roi, et de l’Hoirie de la sérénissime Reine, ma mère, il ne me pourrait compéter ni appartenir en rigueur, pour héritage et légitime, ladite somme de 500 mille écus d’or au soleil, et que, quand même elle me pourrait appartenir, c’est un dot fort compétent, et le plus grand qu’on ait donné jusqu’à présent à aucune infante d’Espagne³⁰.”

---

²⁶ *Ibidem* : “Et en particulier le contrat de mariage signé dans cette cour le 22 août 1612 entre le Roi, mon Seigneur [Filips III] et Père, et le Roi très Chrétien de France, Louis XIII, pour le mariage que je contractai avec doña Ysabel de Bourbon, ma 1ère épouse, et celui que le même Roi contracta avec la Reine très Chrétienne doña Ana, ma très chère et aimée sœur, on précisa et signa que ne se joignent et ne se puissent joindre les deux Couronnes, et que la dite Infante, ma sœur, pour elle et pour les descendants de ce mariage, avait renoncé et renoncerait à tous et quelques droits qui puissent lui appartenir ou en quelque temps qu’il puisse lui appartenir pour succéder dans met Royaumes, sans que en quelque cas y succèdent et passent à la succession au degré suivant...”

“Et en execution de cela la dite Reine très Chrétienne, ma sœur, avant de se marier, le déclarant en personne, elle fit la renonciation en bonne forme et avec un serment dans la cité de Burgos le 17 octobre 1615, en présence du Roi [Filips III] mon Seigneur et Père, qui l’approuva devant Antonio de Arozteguay, son secrétaire et notaire public de ces Royaumes, et Grâce à la dite renonciation le mariage prit effet, et le Roi, mon Seigneur et Père, l’envoya observer, accomplir et exécuter de manière générale que la requête et supplication de ces deux Royaumes fit et publia le 3 juin 1619. Et par la clause de son testament par laquelle il déclare la Reine très Chrétienne, ma sœur et ses fils et descendants de ce mariage, garçons et filles, exclus de la succession de tous les dits Royaumes, Etats et Seigneuries.”

²⁷ Contrat de Mariage de Louis XIV & Marie-Thérèse ; A. LEGRELLE, *o.c.*, T. I, 415 e.v. (overgenomen uit J. DUMONT, *Corps universel diplomatique du droit des gens*, Den Haag, Brunel & Wetstein, 1726-1731, T. VI, 283-286 en de registers van het Parlement van Parijs in de Archives Nationales; i.t.t. het hoger weergegeven testament van Filips IV, bevat deze uitgave geen indeling in paragrafen).

²⁸ “Que la sérénissime Infante doña María-Teresa, avant de célébrer et de contracter le mariage par oral maintenant, elle doit consentir par écrit, s’obligeant pour elle et pour ses successeurs à l’accomplissement et l’observation de ce qui a été dit ci-dessus à propos de son exclusion et de celle de ces descendants, l’approuvant totalement, [...] on le fera enregistrer et passer devant le Parlement de Paris, dans la forme et avec les forces accoutumée et Sa Majesté Catholique doit approuver la dite renonciation et ratification en la forme et avec les forces accoutumées, et les autres clauses nécessaires, passant et l’enregistrant aussi devant le Conseil d’Etat.” (M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 641).

²⁹ A. LEGRELLE, *o.c.*, T. I, 432-441 en 442-457. Zie ook N. MIGNET, *Les Négociations sur la Succession d’Espagne sous Louis XIV, Paris, Imprimerie Royale, 1835*, I, 58-64 (voor de eerste akte).

³⁰ Bedoeld wordt hier niet de tweede echtgenote van Filips IV, de moeder van Karel II, Maria-Anna van Habsburg, maar zijn eerste vrouw, Isabella van Bourbon. De latere Koningin-moeder overleeft bijna haar zoon (ze overlijdt in 1696, Karel II nipt later, eind 1700) en is amper 15 jaar oud wanneer ze Filips IV huwt. De koning had haar namelijk laten overkomen als toekomstige bruid van Baltasar Carlos, zijn veelbelovende zoon uit een eerste huwelijk. Toen Baltasar Carlos kwam te overlijden, werd ze inderhaast aan de aftakelende Filips IV gekoppeld, in de hoop nog een mannelijke nakomeling voor de Spaanse Habsburgers te produceren. Dat lukte, in de gedaante van Karel II. Vandaar ook het juridische argument van het devolutierecht voor de in bezitname van Zuidelijke

Het hoeft ons weinig te verbazen dat kardinaal Mazarin als diligent eerste minister van de minderjarige Lodewijk XIV, met ijver de pen van deze verklaring vasthield. In de interpretatie van Mazarin had de verzaking slechts uitwerking indien de bruidschat werd betaald³¹. Het testament van Filips IV -opgemaakt na de inzegening van het huwelijk tussen Lodewijk en Maria Theresia- wil duidelijk nog eens de Spaanse interpretatie in de verf zetten. De Spaanse erflanden mogen nooit worden verenigd met de Franse. De "vassaux et sujets" van beide vorsten zouden er al te veel onder te lijden hebben. De achterliggende motivering is uiteraard de zorg om de Habsburgse eenheidspolitiek³², die zal doorwerken in de argumentatie waarmee Leopold I tot aan de dood van Karel II probeert in te praten op de Spaanse vorst³³. Volgens deze theorie dienen de krachten van Habsburg te worden gebundeld, niet alleen voor de baten van het Huis zelf -onder andere het behoud van de Duitse keizerskroon-, maar vooral om de religieuze homogeniteit van de Spaanse erflanden én de kolonies te garanderen.

« L'Angleterre et la Hollande chercheront à s'emparer des Indes, ce qui fera tomber par terre tout ce que les glorieux ancêtres du roi avaient fait dans ce pays pour l'acceptation de la Sainte Religion, et qui fera descendre aux enfers tant de millions d'âmes par le calvinisme³⁴ »

« Si l'Espagne était soumise au pouvoir français, la puissance de la Maison des Archiducs serait amoindrie, le respect que jusque-là les puissants avaient envers elle serait perdu et la couronne romaine tomberait aux mains de la France³⁵ »

11. Verder zijn uiteraard ook de territoriale consequenties van het verdrag van de Pyreneeën³⁶ niet zonder belang: het graafschap Artesië, de streek rond Duinkerken, in Henegouwen

---

Nederlanden (Ph. GODDING, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, II, 375). Voor een korte biografie van Maria Anna, zie M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 267-285.

³¹ F. LEBRUN, *La Puissance et la guerre 1661-1715*, Parijs, Editions du Seuil, 1997, 147; Hoe dan ook hechtte de kardinaal zelfs aan de verzaking van Anna van Oostenrijk in 1615 geen juridische waarde (J. BERENGER, "La question de la Succession d'Espagne au XVIIe siècle", in L. BELY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D'ALBERT e.a., *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*, Parijs, PUF, 2003, 82).

³² J. BÉRENGER, "La diplomatie impériale", in: D. TOLLET (ed.), *Guerres et paix en Europe Centrale aux époques moderne et contemporaine : mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, Parijs, Presses de l'université de Paris-Sorbonne, 2003, 65.

³³ M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, p. 393 en, meer algemeen, 383-470 (Un parti autrichien déliquiescent?). Het gaat overigens om hetzelfde streven dat Karel VI er -naar het Spaanse precedent- in 1713 toe bracht zijn eigen « Pragmatieke Sanctie » af te kondigen voor de Oostenrijkse erflanden, waarbij hij de totaliteit van de erfenis probeerde veilig te stellen voor zijn oudste dochter Maria Theresia (M. STOLLEIS, *Staat und Staatsraison in der frühen Neuzeit*, Suhrkamp, Frankfurt-am-Main, 1995, 195; E. WANGERMANN, *The Austrian Achievement 1700-1800*, Thames and Hudson, Londen, 1973, 21-22; W. GREWE, *Fontes...*, II, 414-417). Dat dergelijke eenzijdige verklaringen weinig zoden aan de dijk zetten in internationale politieke verhoudingen, werd door Lodewijk XV en Frederik II van Pruisen in de eerste en tweede Oostenrijkse successie-oorlog ten overvloede geïllustreerd (J.-P. BLED, *Frédéric le Grand*, Fayard, Parijs, 2004, 205-240). Een eerdere poging van Ferdinand II om Opper- en Neder-Oostenrijk in 1635 een en onverdeelbaar te verklaren, liep ook al spaak op de (interne) politieke realiteit (B. COX, *King William's European Joint Venture*, Van Gorcum, Assen, 1995, 79).

³⁴ Cfr. de typering van Karel II door Blandinières als "un Grand religieux mais jamais qu'un très petit Roi" bij M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 392.

³⁵ M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 388-389 analyseert verder de pogingen van de Oostenrijkse gezanten om de familiale genealogie ietwat vertekend voor te stellen. Zo laat men uitschijnen dat Filips de Schone als Rooms Keizer zou zijn opgetreden en zijn bloed rechtstreeks in zowel de Spaanse als Oostenrijkse Habsburgers zou stromen. In de realiteit heeft Filips de Schone (1478-1506) zijn vader, keizer Maximiliaan (1459-1519), niet overleefd en werd zijn zoon, Karel V, tot Rooms Keizer verkozen in 1519, omdat men gewoon de kans niet had gehad een Rooms Koning aan te duiden bij leven van Maximiliaan (J. BÉRENGER, "La monarchie universelle de Charles Quint", in D. TOLLET (ed.), *o.c.*, 21). De interpretatie van Filips de Schone, de gefingeerde gemeenschappelijke stamvader, als Filips I van Spanje, houdt evenmin steek, aangezien zijn echtgenote Johanna de Waanzinnige beide kronen van Aragon en Castilië verenigde als oudste overlevende dochter van Ferdinand en Isabella.

³⁶ Verdrag van 7 november 1659 tussen de kronen van Frankrijk en Spanje (integraal consulteerbaar via de website van de universiteit van Perpignan (<http://mjp.univ-perp.fr/traites/1659pyrenees4.htm>), laatst op 27-04-2007); J. ISRAËL, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 739-748.

Landrecies en Le Quesnoy, in Luxemburg Thionville en Montmédy, worden losgemaakt uit de ene en onverdeelde Nederlanden die Karel V bij de afbakening van de Bourgondische Kreits in 1548 en de pragmatieke sanctie van 1549 had ingesteld³⁷.

2. De troonsbestijging van Karel II en de devolutieoorlog

L'expulsion des Espagnols de la Flandre a toujours été depuis qu'ils la possèdent, le but des rois mes prédécesseurs et le mien.

Lodewijk XIV, 6 april 1663³⁸

(a) Juridische aanspraken rond de devolutieoorlog

12. In 1665 volgt de vierjarige Karel II zijn vader Filips IV op. Op dit ogenblik heeft Lodewijk XIV al vier jaar de *de facto* politieke meerderjarigheid bereikt en neemt hij zelf vastberaden de politieke teugels van het land in handen³⁹. Sinds 1663 voert de Franse diplomatie het argument van het in (Rijks-)Vlaanderen aanwezige devolutierecht in het vaandel⁴⁰, wat ingaat tegen de opvolging van Filips door Karel.

De infante Maria Theresia, echtgenote van Lodewijk XIV, is immers een dochter uit het huwelijk van Filips IV met Isabella van Bourbon, zijn eerste vrouw. In de Franse opvatting zou zij juridisch voorrang hebben op de kinderen uit het tweede huwelijk, zoals Karel II⁴¹, bij de vererving van de Nederlanden. Dit devolutie-idee wordt zonder veel moeite weerlegd door de keizerlijke diplomaat Lisola (1613-1677, inwoner van de Franche-Comté⁴²) in zijn *Bouclier d'Etat et de Justice*⁴³.

In eerste instantie krijgt Lodewijk het verwijt voorbij te zijn gegaan aan de nodige voorzorgen bij het begin van een gewapend conflict. Zo stoort hij zich niet aan de gewoonterechtelijke verplichting een oorlogsverklaring aan de andere partij uit te brengen, zoals die in 1635 door Lodewijk XIII bij zijn inval in de Nederlanden wél werd afgelegd⁴⁴. Bovendien speelt het devolutierecht louter in de verhoudingen tussen *des personnes privées en plein consentement* en niet tussen vorsten. Het is met andere woorden een element van privaat- en niet van publiek recht. Wil Lodewijk zich beroepen op "*la coutume du Brabant*" (sic), dan moet hij zich tot de burgerlijke rechtbanken richten.

³⁷ Verdrag van 7 november 1659, art. 35-41. Zie ook kaart E in bijlage.

³⁸ Geciteerd bij R. DE SCHRYVER, *Jan van Brouchoven graaf van Bergeyck. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en Europa*, Koninklijke Vlaamse academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Brussel, 1965, 217.

³⁹ A. CORVISIER, *La France de Louis XIV: Ordre intérieur et place en Europe*, S.E.D.E.S., Parijs, 1979, 231. Na het overlijden van Mazarin neemt Lodewijk immers geen nieuwe eerste minister, maar regeert dirigeert hij rechtstreeks zijn medewerkers.

⁴⁰ L. BÉLY, "Les Temps Modernes 1515-1789", in: L. BÉLY, J.-C. ALLAIN, F. AUTRAND (eds.), *Histoire de la diplomatie française*, Perrin, Parijs, 2005, 316.

⁴¹ Waardoor er ook een voorrang ontstond op Margaretha Theresia, de echtgenote van Leopold I, die ook uit het tweede huwelijk van Filips IV stamde (zie stamboom bij L. BÉLY, *La France Moderne...*, 445).

⁴² Gebied dat als vrijgraafschap Bourgondië uiteraard deel uitmaakte van de Bourgondische Kring binnen de Habsburgse erflanden, hoewel ze eigenlijk paalde aan Frankrijk. Koning Lodewijk XI annexeerde het hertogdom Bourgondië na de slag van Nancy (waar Karel de Stoute het leven liet), maar het vrijgraafschap bleef buiten bereik van de Franse koning. Tot Lodewijk XIV het binnenrijft bij het verdrag van Nijmegen in 1678 (L. BÉLY, *La France Moderne...*, 406).

⁴³ Voor een overzicht van de pamflettaire literatuur terzake, zie J. CORNETTE, *o.c.*, 141-144 en 382. Het traktaat van Lisola ("contributeur à la légende noire de Louis XIV") kende tot het einde van de eeuw meerdere herdrukken. Over Lisola als 'most prominent of the Austrian balance writers', zie P. MAUSETH, "Balance-of-Power thinking from the Renaissance to the French Revolution", *Journal of Peace Research*, I (1964), 123 (geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>, laatst op 04-04-2007).

⁴⁴ R. LESAFFER, *Defensive warfare...*, 54-82.

(b) Gevolgen van de devolutieoorlog

13. Als besluit van een korte veroveringsoorlog pur sang weet Lodewijk XIV op 4 mei 1668 bij het verdrag van Aken Frankrijk uitgebreid met Frans-Vlaanderen rond Rijsel, Ath, Kortrijk, het Doornikse en een reeks geïsoleerde vestingen in de Zuidelijke Nederlanden⁴⁵, die uiteraard de militaire capaciteiten van de Spaanse vorst fel verzwakken⁴⁶. De geïsoleerde vestingen worden prompt aangepakt door koninklijk fortbouwder Vauban, die hen tot een onderdeel van de Noordelijke *pré-carré*-buffer aan versterkte steden maakt⁴⁷.

3. Het eerste verdelingsverdrag van Wenen in 1668⁴⁸

(a) Une affaire “secrète”

14. Op 19 januari 1668 sluiten keizer Leopold I en Lodewijk XIV door tussenpersonen Jacques Bretel de Grémonville en prins Wenceslas Lobkowitz, een eerste geheim verdelingsverdrag over de Spaanse Successie⁴⁹. Terwijl de devolutieoorlog nog aan de gang is, zoekt kanselier Lobkowitz toenadering tot de Franse koning⁵⁰.

Hij biedt hem zelfs een regeling aan die de vererving van de Spaanse erflanden kan verzoeken met de aspiraties van zowel de Bourbons als de Oostenrijkse Habsburgers. Volgens Jean Bérenger spelen als achterliggende motieven zeer sterk de dreiging van de Turken in de Habsburgse erflanden en, daaraan gekoppeld, de onmogelijkheid om de Spanjaarden ter hulp te snellen in de Zuidelijke Nederlanden. Daar lag dan ook de reden voor de geheimhouding van het verdrag: kanselier Lobkowitz werd zwaar op de korrel genomen door de pro-Spaanse fractie aan het Hof in Wenen, die hem ontrouw aan de gemeenschappelijke Habsburgse zaak verweet⁵¹.

(b) Lodewijk krijgt méér dan in Aken

15. Bij een overlijden van Karel II ontvangt Lodewijk XIV in elk geval de Zuidelijke Nederlanden. Blijkbaar hecht men in Wenen niet veel strategisch belang aan de territoria aan de Noordzee. In de volgende verdelingsverdragen, die worden afgesloten met maritieme machten Groot-Brittannië en de Republiek, kan er hoegenaamd geen sprake zijn van Franse soevereiniteit over het “pistool op het hart van Engeland”. Voor de keizer is het in 1668 evenwel geen probleem om gebieden op 800 kilometer van Wenen aan Lodewijk te laten.

16. De Franse concessies zijn namelijk navenant. De Oostenrijkse Habsburgers nemen zowel Spanje (zonder Navarra), Milaan, de Balearen, de Canarische eilanden als de kolonies in West-Indië, Napels, Sicilië en Sardinië vielen dan weer aan Lodewijk toe. Dit is een vrij unieke gelegenheid waarbij de twee scherpste antipoden in het conflict proberen om het probleem onder elkaar op te lossen. Was deze regeling “wet” geworden, dan was er hoegenaamd geen sprake geweest van Europees machtsevenwicht.

---

⁴⁵ Verdrag van Aken van 2 mei 1668 tussen de Franse en de Spaanse koning (CTS, XI, 11-32); Verdrag van Aken van 2 mei 1668 tussen de Britse en de Franse koning en de Republiek (CTS, XI, 1-9). Charleroi, Binche, Aire, Douai, Armentières, Kortrijk, Bergues, Veurne en Oudenaarde (H. HOUTMAN-DESMEDT, “De Zuidelijke Nederlanden na de vrede van Münster 1648-1678”, in P. BLOK, W. PREVENIER, D.J. ROORDA e.a., *o.c.*, deel VIII, 302-3).

⁴⁶ L. BELY, *La France Moderne 1498-1789*, Parijs, PUF, 2003, 407.

⁴⁷ A. BLANCHARD, *Vauban*, Parijs, Fayard, 1996, 153 e.v.

⁴⁸ J. BÉRENGER, “Une tentative de rapprochement entre la France et l’Empereur”, in : D. TOLLET, *o.c.*, 221-236.

⁴⁹ K. MALETTKE, *o.c.*, 101.

⁵⁰ Vanuit Wenen maakte men zich zorgen om de expansiebeweging die Lodewijk inzette in 1667, vooral in het licht van het nog steeds dreigende conflict met het Ottomaanse Rijk (M. STOLLEIS, *o.c.*, p. 110). Het is in dat opzicht ‘economischer’ om tot afspraken met Lodewijk XIV te komen, dan zelf een reactie te moeten initiëren, die een onhaalbare spreidstand over twee fronten invoert.

⁵¹ J. BÉRENGER, *Léopold Ier...*, 253-258. Lobkowitz werd ervan verdacht omgekocht te zijn door Lodewijk XIV.

Of, beter gezegd, van een breder machtsevenwicht, voorzover men een evenwicht in de enge zin tussen twee partijen nog als *balance of power* kan beschouwen⁵². In deze denkpijpe wordt Leopold persoonlijk erkend als koning van Spanje, wat een quasi-herstel van het rijk van Karel V inhoudt. Frankrijk verkrijgt de Bourgondische erflanden en Navarra. Lodewijk zal zich daar in de volgende oorlogen allerminst mee tevreden stellen. In elk geval heeft dit de keizer aangespoord tot het uitoefenen van ernstige druk op de regenten van zijn Spaanse minderjarige schoonbroer, om de vrede van Aken te ondertekenen⁵³.

B. 1668-1697 : Een Franse « politique de gloire »⁵⁴

*1. La Guerre de Hollande*⁵⁵

(a) Het verdrag van Dover en de alliantie met Karel II

17. Tijdens de devolutieoorlog zag Lodewijk XIV zich geconfronteerd met een verbond van Engeland, de Republiek en Zweden, de zogenaamde "Triple Alliantie". Bij een volgende poging om door te stoten naar het Noorden, wil hij dan ook dit bondgenootschap ontmantelen. Minister Colbert de Croissy wordt uitgestuurd naar Londen om de herstelde Engelse vorst Karel II⁵⁶ het voorstel te doen in een alliantie de maritieme concurrent, de Republiek, een gevoelige klap te toe te brengen. Waar men zich in de devolutieoorlog nog liet leiden door het gevaar van een Franse aanwezigheid in de Zuidelijke Nederlanden, tekent de Stuartvorst op 1 juni 1670 het geheime verdrag van Dover met de Fransen⁵⁷.

(b) Gevolgen van "La guerre de Hollande"

18. Lodewijk XIV breidt, ondanks de relatieve patstelling in het Noorden, zijn territorium opnieuw gevoelig uit. Het gebied rond Cambrai, Maubeuge, Saint-Omer, Aire en Ieper worden bij de vrede van Nijmegen (17 september voor Spanje, 10 augustus 1678 voor de Republiek⁵⁸) onttrokken aan de Spaanse soevereiniteit. Opnieuw betaalt Karel II⁵⁹ het gelag van een conflict, want ook het vrijgraafschap Bourgondië gaat over naar de Fransen. Lodewijk is volop bezig aan het systematisch afbreken van het Spaanse machtssysteem⁶⁰.

In de Republiek maakt de lynchpartij van de broeders De Witt in het eerste oorlogsjaar, dat getekend wordt door de Franse invasie, een einde aan het eerste stadhoudersloos tijdperk⁶¹.

---

⁵² J. BERENGER, *De la prépondérance...*, 77-78.

⁵³ J. BÉRENGER, *Léopold Ier...*, 256.

⁵⁴ De uitdrukking is ontleend aan L. BÉLY, *La France Moderne...*, p. 401 en G. LIVET, *o.c.*, 92.

⁵⁵ D. J. ROORDA, *Het rampjaar 1672*, Bussum, Unieboek B.V., 1981, 120 p.; N. MIGNET, *o.c.*, T. IV., 1-137.

⁵⁶ S. SCHAMA, *A history of Britain. The British Wars (1603-1776)*, Londen, BBC Worldwide, 246 e.v. Pro memorie: Karel II diende halsoverkop naar het vasteland te vluchten bij de onthoofding van zijn vader Karel I (Engelse burgeroorlog). Na het overlijden van Cromwell brak een contra-revolutie uit in 1660, waarna Karel II terugkeerde om de troon van zijn vader terug te bezetten.

⁵⁷ Waarbij onder andere bepaald werd dat Lodewijk XIV alle nodige materiële en militaire hulp zou leveren om een toekomstige bekering van Karel II tot het katholicisme zonder interne troebelen te laten verlopen (L. BÉLY, *La France Moderne...*, 408).

⁵⁸ L. BÉLY, *La France Moderne...*, 415 ; Verdrag van 10 augustus 1678, gedaan te Nijmegen, tussen de Franse koning en de Republiek der Verenigde Provinciën ; Verdrag van 17 september 1678, gedaan te Nijmegen, tussen de Franse koning en de Koning van Spanje ; Verdrag van 5 februari 1679 tussen de Keizer en de Franse koning ; W. GREWE, *Fontes...*, II, 202-209.

⁵⁹ De Spaanse Karel II, voor alle duidelijkheid.

⁶⁰ R. A. STRADLING, *Europe and the decline of Spain*, Londen, Allen and Unwin, 1981, 178.

⁶¹ C.-E. LEVILLAIN, "William III's military and political career in neo-roman context, 1672-1702", *The Historical Journal*, XLVIII (2005), pp. 321-350 (geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>, laatst op 31-03-2007).

Willem III weet in de oorlog tegen Lodewijk bondgenoten te vinden, overleeft de bijna fatale Franse inval⁶² en legt de basis voor de volgende coalities tegen de Franse hegemoon.

2. De politiek van de “réunions”

19. Na de vrede van Nijmegen richt Lodewijk in Parijs de “*Chambres de Réunion*” op. Onder het mom van een juridische correctie van de landsgrenzen die werden overeengekomen in Nijmegen⁶³ ontwikkelt men aanspraken op aanpalende territoria die tot het grondgebied van een andere heerser behoren (“la politique interprétative⁶⁴”). De Kamers zijn bijzonder actief en ijveren ook in vredetijd duchtig voor gebiedsuitbreiding van de Franse vorst ten koste van de Keizer⁶⁵. Zo “ontdekt” men in de zomer van 1681 bij verdere verfijning van de eigen interpretatie van het devolutieprincipe dat het graafschap Chiny aan de Semois eigenlijk aan Lodewijk toebehoorde⁶⁶ en wordt Straatsburg ingenomen door Louvois, die in 1684 ook Luxemburg bezet én verwerft bij het bestand van Regensburg⁶⁷.

3. De afloop van de negenjarige oorlog en het eerste verdelingsverdrag met Willem III: “de la prépondérance à l'équilibre?”⁶⁸

(a) De Liga van Augsburg en de Spaanse Successie

20. Als tien jaar na de vrede van Nijmegen, opnieuw oorlog uitbreekt in Europa met de verwoesting van de Palts⁶⁹, probeert stadhouders (1672) en koning van Engeland (1688)⁷⁰ Willem III keizer Leopold I aan zijn zijde te krijgen tegen Lodewijk. Het contrast met de situatie bij het begin van de Hollandse Oorlog kan niet groter zijn: de Franse coalitie ziet de Engelsen niet langer mét, maar tegen zich en wordt geconfronteerd met de vereniging van zijn vijanden tegen hem.

In een geheim artikel van het alliantieverdrag van 12 mei 1689 wordt aan Leopold beloofd dat de partners zijn aanspraken op de *totaliteit* van de Spaanse Successie zullen ondersteunen⁷¹. Betekent dit dat de notie machtsevenwicht afwezig is in deze alliantie? Wie een coalitie op de been brengt om een agressieve en dominante macht als Frankrijk te stoppen, legt maar weinig inzicht aan de dag als hij daarbij een nieuwe grootmacht in het leven roept.

---

⁶² J. ISRAËL, *o.c.*, 796-806; D. MCCULLOCH, *Reformation. Europe's House Divided (1490-1700)*, Londen, Penguin Books, 2004, 532-533 en 671.

⁶³ De “dependenties” van de gebieden die aan Lodewijk toekwamen, werden “bewust” vaag onderhandeld door Colbert de Croissy bij de vrede van Nijmegen (J. CORNETTE, *Le roi de Guerre : essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*, Parijs, Payot, 1993, 144-145).

⁶⁴ G. LIVET, *o.c.*, 95.

⁶⁵ J. BERENGER, “Le conflit Franco-Espagnol et la Guerre du Nord”, in L. BELY, J. BERENGER en A. CORVISIER, *Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle*, Parijs, S.E.D.E.S., 1991, 359.

⁶⁶ B. COX, *o.c.*, 99.

⁶⁷ R. DE SCHRYVER, « Oorlog en Vrede voor de Zuidelijke Nederlanden 1678-1700 », in : P. BLOK, W. PREVENIER, D.J. ROORDA e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Brussel, Unieboek bv, deel VIII, 1980, 309-310 ; B. JEANMOUGIN, *Louis XIV à la conquête des Pays-Bas espagnols : la guerre oubliée 1678-1684*, Parijs, Economica, 2005, XII + 235 p ; W. GREWE, *Fontes...*, II, 320-325.

⁶⁸ A. LEGRELLE, *o.c.*, deel II.

⁶⁹ Lodewijk XIV mobiliseert in deze oorlog overigens het grootste aantal soldaten dat hij ooit onder de wapens heeft geroepen. Een officiële bezetting van 420 000 manschappen en een verdisconteerde van 320 000 overtreft die van de Spaanse Successieoorlog (J.A. LYNN, *The Giant of the Grand Siècle: the French army, 1610-1715*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 50; zie ook ID., “Recalculating French Army Growth during the Grand Siècle, 1610-1715”, *French Historical Studies*, XVIII (1994), 881-907).

⁷⁰ Strikt constitutioneel valt de kroon toe aan zijn vrouw Mary, ten koste van haar verjaagde katholieke broer James (R.C. VAN CAENEGEM, *An historical introduction to Western constitutional Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 117; S. SCHAMA, *o.c.*, 313-322).

⁷¹ K. MALETTKE, *o.c.*, 106; H. VON SRBIK, *Österreichische Staatsverträge. Erster Band. Niederlande, Adolf Holzhausen Verlag*, Wien, 1912, 276.

Willem III gebruikt deze clausule evenwel als louter politiek drukingsmiddel, om Leopold aan boord te houden. Wanneer de Oostenrijkse keizer herhaaldelijk aandringt op een officiële erkenning van zijn opvolgingsrechten, krijgt hij nooit een afdoende antwoord⁷².

De praktische deelname van de Oostenrijkse troepen aan de anti-Franse oorlog blijft beperkt. Tot aan de vrede van Karlowitz⁷³ (1699) zit de keizer immers vast op het Turkse front. De rancune tegen Lodewijk XIV, die ervan verdacht wordt opzettelijk de oorlog in de Palts te beginnen om zijn clandestiene steun aan de Turken te maskeren en tegelijk de Oostenrijkers te verzwakken, weegt evenwel genoeg door om de maritieme mogelijkheden te steunen⁷⁴.

(b) Het tweede verdelingsverdrag (1698)

21. Op 11 oktober 1698 tekenen Lodewijk XIV en Willem III een akkoord dat een groot stuk van de Spaanse erfenis toewijst aan de vijfjarige Jozef-Ferdinand van Beieren. Hij is de zoon van keurvorst Max Emmanuel van Beieren, landvoogd in de Zuidelijke Nederlanden sinds 1692, en aartshertogin Maria Antonia van Habsburg, oudste dochter uit het huwelijk van keizer Leopold met Margareta Theresia, een dochter van Filips IV van Spanje⁷⁵.

De net vierjarige kleuter krijgt de Spaanse koninkrijken Castilië en Aragon toegewezen, de Zuidelijke Nederlanden en de kolonies overzee. Zijn grootmoeder Margareta Theresia werd immers door Filips IV in zijn testament van 1665 aangeduid als algemeen legataris, mocht de Spaanse tak van de Habsburgers komen uit te sterven⁷⁶. Baskenland, Guipuzcoa, Napels, Sicilië en een aantal territoria in Toscane vallen toe aan de kinderen van de Franse Dauphin, op voorwaarde dat de erfgenaam in kwestie niet de Franse troon bezet. Milaan is voor aartshertog Karel van Habsburg, de tweede zoon van Leopold.

Deze oplossing komt de zeemogendheden Groot-Brittannië en de Republiek bijzonder goed uit⁷⁷. Het in het leven roepen van een derde macht (naast Frankrijk en Oostenrijk) verdeelt de krachten op het Europese continent immers nog veel meer en maakt een oorlog tegen kleinere spelers maar weinig waarschijnlijk. Ook Karel II tekent in 1696 een testament van deze strekking, onder invloed van de door paus Clemens IX –op aanstoken van wijlen koninginmoeder Maria Anna van Oostenrijk– benoemde kardinaal Portocarrero⁷⁸. De vorst knapt echter weer op en het testament wordt minder actueel, tot het verdelingsverdrag van 1698 bekend raakt. Het akkoordje tussen de twee vorsten schendt het principe van de ene en onverdeelde overerving van de Habsburgse landen. Karel tekent in november dan ook prompt een nieuwe uiterste wilsbeschikking die de *integraliteit* van de Spaanse erfenis aan Jozef-Ferdinand toewijst.

22. Hier blijkt de ware aard van de intenties van Willem III en Lodewijk. Het was er hen niet om te doen om Jozef-Ferdinand de Spaanse bezittingen in Europa en de koloniën te laten verder zetten. Integendeel. Een *verdeling* van de erfenis diende net tot een redelijke situatie te leiden, waarbij de Europese machten elkaar in evenwicht hielden. Uit de reactie van Lodewijk XIV blijkt direct dat machtsevenwicht weldegelijk een beweegreden is voor het verdelingsverdrag: ambassadeur d'Harcourt komt ogenblikkelijk protesteren. De koning van Frankrijk ontzegt het testament internationale geldingskracht, omdat het zijn legitieme aanspraken op de successie ontkent en daarvoor geen enkele compensatie bevat⁷⁹. Moeten we

⁷² K. MALETTKE, *o.c.*, p. 107.

⁷³ Vredesverdrag van Karlowitz tussen de Keizer en het Ottomaanse rijk van 11 oktober 1698, W. GREWE, *Fontes...*, II, 354-355; J. BÉRENGER, "De la prépondérance à l'équilibre", in D. TOLLET, *o.c.*, 85.

⁷⁴ J. BÉRENGER, *Léopold Ier...*, 376.

⁷⁵ J. BÉRENGER, *Léopold Ier...*, 416.

⁷⁶ J. BÉRENGER, *ibid.*

⁷⁷ K. MALETTKE, *o.c.*, 107.

⁷⁸ M.-F. MAQUART, "Le dernier testament de Charles II d'Espagne", in L. BELY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D'ALBERT e.a., *o.c.*, 113.

⁷⁹ M.F. MAQUART, *Le dernier testament...*, p. 115.

achter deze verwoording van gekrenkt eigenbelang niet veeleer een manifestatie van ongenoegen voor een verstoorde evenwichtige verdeling zien?

(c) De vrede van Rijswijk⁸⁰ (1697)

23. Hoewel het einde van de negenjarige oorlog in de tijd voor het tweede verdelingsverdrag valt, is het toch nuttig het pas in de laatste plaats te behandelen. Een grote conferentie⁸¹, die uitmondt in het verdrag van Rijswijk (1697), besluit het conflict. Ondanks de Franse overwinningen van Neerwinden, Steenkerke en het herhaaldelijk onder de voet lopen van de Spaanse Habsburgers in de Nederlanden, komt men min of meer tot een territoriaal status quo (ten opzichte van 1678, wat dus betekent dat de annexaties van de Réunions worden teruggeschroefd) én tot de erkenning van Willem III als koning van Engeland.

Alle waarnemers brengen deze Franse toegevingen in verband met de tanende gezondheid van Karel II, die met een pennentrek de Spaanse erflanden een andere kant kan opsturen⁸². Lodewijk neemt hiermee ongetwijfeld een risico. Naast de erkenning van de personele unie⁸³ tussen de Republiek en Engeland, eindigt voor Keizer Leopold ook de “tweefrontenoorlog” die Wenen de hele zeventiende eeuw parten heeft gespeeld. De keizer komt dan ook niet alleen materieel, maar ook moreel versterkt uit de confrontatie met de Ottomanen. Was het niet Lodewijk XIV, “*le roi très Chrétien*” die de Hongaarse opstandelingen had gesteund tegen de keizer⁸⁴, terwijl een alliantie van christelijke vorsten onder de Pool Jan Sobieski het beleg van Wenen kwam ontzetten?

4. *Het derde verdelingsverdrag van 1699-1700*

[L'intérêt] du Roi Guillaume et des Hollandais étoit d'empêcher également que ces Etats ne tombassent dans la Maison d'Autriche, ou dans celle de France, afin de tenir ces deux maisons dans un équilibre qui pût assurer la tranquillité de l'Europe

Dumont⁸⁵

24. Het derde verdelingsverdrag wordt in 1700 afgesloten⁸⁶ na het overlijden van Jozef-Ferdinand van Beieren op 6 februari 1699⁸⁷. De geplande machtsdeling met de Beierse keurvorst

⁸⁰ Verdrag van Rijswijk, tussen de Franse Koning en de Republiek der Verenigde Provinciën, 20 september 1697, ; Verdrag van Rijswijk, tussen de Keizer en de Franse Koning, 20 oktober 1697; R. DE SCHRVER, “Spanien, die Spanischen Niederlande un das Fürstbistum Lüttich während der Friedenskonferenz von Rijswijk”, in H. DUCHHARDT, M. SCHNETGER, M. VOGT (eds.), *Der Friede von Rijswijk 1697*, Philipp von Zabern Verlag, Mainz, 1998, pp. 179-194; W. GREWE, *Fontes...*, II, 210-216.

⁸¹ J. BÉRÉNGER, « Die Politik Frankreichs bei den Rijswijker Verhandlungen », in H. DUCHHARDT, M. SCHNETGER, M. VOGT (eds.), *o.c.*, 93-113.

⁸² H. HASQUIN, *Louis XIV...*, 223-227. Lodewijk geeft onder andere het hertogdom Chiny (vrucht van de Réunions-politiek) en Catalonië (veroverd door Vendôme in 1697) terug.

⁸³ Hoewel bijvoorbeeld het alliantieverdrag van Den Haag uit 1701 wordt onderhandeld en afgesloten door Willem III, mag men niet vergeten dat de rechtspersoonlijkheid van de “Heren Staten-Generaal” in verdragen steeds onderscheiden wordt van die van de Britse vorst. In principe staat het de Staten-Generaal vrij de stadhouder niet te vervangen, wat ook concreet gebeurd is in 1702, bij de aanvang van het “tweede stadhouderloze tijdperk”.

⁸⁴ J. BERÉNGER, *Les Gravamina, remonstrances des diètes de Hongrie de 1655 à 1681*, PUF, Parijs, 1973, 332 p.

⁸⁵ J. DUMONT en J. ROUSSET DE MISSY, *Histoire militaire du prince Eugène de Savoye, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*, Isaac van der Kloot, Den Haag, V. I, 1.

⁸⁶ Ontwerp-verdrag tussen de allerchristelijkste koning van Frankrijk, de koning van Groot-Brittannië en de heren Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën der Nederlanden, 11 juni 1699; Verdrag tussen de allerchristelijkste koning van Frankrijk, de koning van Groot-Brittannië en de heren Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën der Nederlanden, 3 en 25 maart 1700; A. LEGRELLE, *La Diplomatie Française et la Succession d'Espagne*, TIII: *Le Troisième Traité de Partage (1699-1700)*, Dullé-Plus, Gent, 1890, 669-680 en 690-706 e.v. De Britse ondertekening ligt, gezien het behoud van de Juliaanse kalender tot in 1752, op 21 februari in het jaar 1699, omgerekend 3 maart 1700

als derde hond kan nu niet langer doorgaan. Willem III probeert met Lodewijk tot een vergelijk te komen waarbij het continentale machtsevenwicht wordt gerespecteerd. De idee van een “*balance of power*” komt ditmaal letterlijk in het verdrag voor.

25. Het is de verdragsluitende partijen duidelijk voor ogen komen te staan dat een aanvaarding van de volledige erfenis door hetzij de Franse vorst, hetzij de Oostenrijkse keizer, tot oorlog in Europa zou leiden (art. 3⁸⁸). Wat vormt dan de precieze aanleiding voor deze onvermijdelijke oorlog? Het wankelen van de algemene rust (*la tranquillité générale*). Hoe kan men deze *tranquillité* anders interpreteren dan als machtsevenwicht?

Men kan terecht argumenteren dat er Lodewijk in 1701 niet veel aan gelegen zal zijn om het verdrag aan flarden te scheuren bij de aanvaarding van het politiek voordelige testament van Karel II, maar dit vormt slechts een weerspiegeling van zijn individuele preferenties op dat ogenblik. De collectieve politieke overtuiging is anders. En net deze bredere consensus tussen de Europese vorsten en staten drukt een juridisch principe uit⁸⁹. Waar men een geïsoleerde aanhaling van de rust en de verdeling van grondgebied onder vorsten (*l'ombrage de trop d'Etats réunis sous un même prince*) kan bekijken als een niet-bindende vrome uitdrukking van een aan het binnenhalen van de erfenis voor de eigen dynastie louter subsidiaire of morele doelstelling, kan men een algemene tendens⁹⁰ tot het inschrijven van dergelijke clausules niet loochenen⁹¹.

26. De meer structurele lange-termijntendens is onvermijdelijk die waarbij men een *evenwicht van machten* aanvaardt als de normale toestand, en niet langer de overheersing van één monarch over de anderen⁹². Dit is een logische consequentie van de met de verdragen van Münster en Osnabrück (1648) ingezette erkenning van staten als volkenrechtelijke subjecten en de daaruit voortvloeiende gelijkheid onder deze actoren⁹³. Juridische gelijkheid sluit immers dominantie uit. Hoe kan de vrijheid tot contracteren van de ene staat gelijk zijn aan die van de andere, als deze laatste macht over haar kan uitoefenen, bijvoorbeeld door een territoriale (en dus ook economische en geostrategische) omknelling?

Eens de voorwaarden voor een gelijke coëxistentie zijn vastgelegd in de latere Vrede van Utrecht, zijn meteen ook de preliminaria voor een bevredigende oplossing aanwezig. Hoe weinig de verzuchtingen van de aparte deelnemers aan het conflict ook vervuld zijn, in een toestand van machtsevenwicht is het nu eenmaal onmogelijk om iedereen zijn zin te geven. Het

---

(voor de omrekening zie E.I. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Brepols, Turnhout, 1991, 47-48).

⁸⁷ A. CORVISIER, *o.c.*, 325.

⁸⁸ A. LEGRELLE, *o.c.*, T. III, 671, Comme les seigneurs rois et les seigneurs Etats-Généraux désirent sur toutes choses la conservation du repos public, et d'éviter une nouvelle guerre dans l'Europe, par un accomodement des disputes et des différens qui pourraient résulter au sujet de la dite succession, ou par l'ombrage de trop d'Etats réunis sous un même prince, ils ont trouvé bon de prendre par avance des mesures nécessaires pour prévenir les malheurs que le triste événement de la mort du roi catholique, sans enfans, pourrait produire. » (eigen onderlijning).

⁸⁹ K. MALETTKE, “La signification de la Succession d'Espagne pour les relations internationales jusqu'à l'époque de Ryswick (1697)”, in L. BELY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D'ALBERT e.a., *o.c.*, p. 100 : “on peut reconnaître même dans le domaine des guerres et de la politique étrangère des structures profondes qui caractérisent la politique intérieure et extérieure des monarques absolus. Ces structures profondes ne sont pas seulement des émanations de motivations individuelles, même si celles-ci ont sûrement existé aussi, comme ce fut, par exemple, le cas pour Louis XIV et Frédéric le Grand, roi de Prusse.” (eigen onderlijning)

⁹⁰ K. MALETTKE, *ibid.*: “... il mérite d'être souligné que malgré l'importance que les problèmes dynastiques et les questions de succession eurent pour l'évolution des relations internationales ainsi que pour l'aggravation des tensions sur le plan international, ces problèmes de succession ne furent pas les seules raisons pour l'éclatement d'une guerre. D'autres éléments comme par exemple des intérêts économiques ou la sauvegarde de l'équilibre européen y jouèrent aussi un rôle non négligable.” (eigen onderlijning)

⁹¹ R. LESAFFER, *Europa: een zoektocht naar vrede? 1453-1763 en 1945-1997*, Universitaire Pers, Leuven, 1999, 447-448.

⁹² R. LESAFFER, *Het volkenrecht...*, 444-445.

⁹³ K. MALETTKE, *o.c.*, 97.

vernuft van de Britse delegatie zal er dan ook in bestaan om het machtsevenwicht *op het continent* voor te stellen als een *algemeen* machtsevenwicht. Voor wat de kolonies betreft, bestaat er immers een duidelijk overwicht voor Groot-Brittannië.

27. H. DUCHHARDT⁹⁴ ziet eerder in de algemene “*tranquillité de l’Europe*” de doorslaggevende drijfveer om allianties af te sluiten en beschouwt de bewoordingen van het machtsevenwicht, zoals dat wordt uitgedrukt in de hier besproken alliantieverdragen, niet als de uitdrukking van een duidelijke juridische opinie, aangezien hij ze niet meer terugvindt in de latere achttiende-eeuwse verdragen. Het lijkt ons vrij bizar om aan te nemen dat staten allianties sluiten om het loutere behoud van een bestaande toestand veilig te stellen, indien ze zelf geen voordeel zouden halen bij het bestraffen van de verstoring van die toestand: machtsevenwicht is de grootste gemene deler van individuele belangen, die in staat stelt om tot vrij vaste territoriale verhoudingen te komen op het continent.

In de voorliggende verdragen redeneert men in de eerste plaats vanuit het eigenbelang (de verdeling van de Habsburgse erfenis, dan wel het een en onverdeeld houden van de erflanden, dan wel de bescherming van de Republiek tegen Franse agressie), om vervolgens aanknopingspunten te vinden voor een akkoord met een derde staat. De doorsnede hiervan is het vestigen of het herstel van het machtsevenwicht. Dit laatste machtsevenwicht kan men niet exclusief uit het standpunt van een opkomende macht (zoals Frankrijk in de dertigjarige oorlog) zien, net door de versnippering die Westfalen heeft te weeg gebracht (waarvan ook de Republiek het product is) en de heroriëntatie van de Habsburgers op West-Europa.

Het is onmogelijk geworden voor één actor om zijn wil op te leggen aan de anderen. Vandaar dat we vanuit het standpunt van diplomatieke contacten, die in eerste instantie uitgaan van het eigenbelang dat men kan realiseren, en waarvoor men zelfs de militaire confrontatie meent te moeten aangaan, machtsevenwicht een veel rationeler these vinden dan die van de algemene rust in Europa. Ofwel drukt de verstoorde situatie immers een toestand van evenwicht uit, die tot stand gekomen is in een voorgeschiedenis van het afwegen van de belangen van alle spelers. Ofwel is dat niet het geval, maar dan zal men niet ten strijde trekken om de rust –en de status quo ante– te herstellen, maar net om een nieuwe evenwichtssituatie uit te bouwen. In deze context lijkt het ons niet gepast om “*the tranquility of Europe*” als de achterliggende juridische idee te zien. Rust op zich is immers ontdaan van de inherent politieke achtergrond van haar totstandkoming en zou als volkenrechtelijke norm totaal los staan van de internationale statenpraktijk, die in de Nieuwe Tijd een niet te verwaarlozen plaats inneemt.

28. In het door de latere veldmaarschalk Tallard⁹⁵, raadspensionaris Antonie Heinsius en Portland onderhandelde verdelingsverdrag van 1699 komen Lodewijk XIV en Willem III concreet overeen dat Max Emmanuel van Beieren als troostprijs⁹⁶ de soevereiniteit over de Zuidelijke Nederlanden krijgt, waar hij acteert als landvoogd namens de Spaanse vorst Karel

---

⁹⁴ H. DUCHHARDT, *o.c.*, 56-57.

⁹⁵ Die samen met maarschalk Villeroi en Max-Emmanuel van Beieren vier jaar later in het zand zal bijten tegen Marlborough bij de slag van Blenheim (D. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander*, Staplehurst, Spellmount Ltd, 2003, 123-150).

⁹⁶ In de realiteit zal the sinds de slag van Blenheim “landless elector of Bavaria” pas in 1712 van Filips V de soevereiniteit krijgen over de enige twee provincies die hem nog resten, Namen en Luxemburg (I. RICHEFORT en J.-Y. KIND, « Les traités d’Utrecht d’après les archives du Ministère des Affaires étrangères », in : L. BÉLY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D’ALBERT e.a., *o.c.*, 163). Lang duurt dit evenwel niet, aangezien de Zuidelijke Nederlanden in Utrecht worden overgedragen aan keizer Karel VI (In het verdrag van Rastatt (1714) krijgt hij evenwel terug de soevereiniteit over Beieren. De Wittelsbachs worden zo van de politieke dood gered (R. DE SCHRYVER, *Who had sovereignty...*, 493-494).

II⁹⁷. Dit stemt overeen met de bekommernis van Willem III om de Franse bedreiging op zowel Londen als de Noordelijke Nederlanden af te wentelen. De Franse Dauphin wordt soeverein over alle Spaanse bezittingen in Italië. Aartshertog Karel van Oostenrijk, de tweede zoon van keizer Leopold I, krijgt de Spaanse kroon toegewezen, met alle gebieden die niet aan de Dauphin vallen.

Uiteraard wordt het afsluiten van dergelijke verdelingsverdragen gefaciliteerd door de afwezigheid van de Oostenrijkers aan de onderhandelingstafel. Het achter de hand houden van een akkoord met Willem III heeft voor Lodewijk anderzijds wel het grote voordeel dat Leopold zich zal moeten neerleggen bij de termen van het afgesloten akkoord. Alleen een oorlog beginnen om de Spaanse Successie op te eisen, is onbegonnen werk⁹⁸. Een overeenkomst tussen de koning van Frankrijk en Willem III, die zowel stadhouder in alle Nederlandse Gewesten als de erkende vorst in Groot-Brittannië is, kan *de facto* door niemand worden aangevochten⁹⁹. Een in een dergelijk verdrag uitgedrukte wens tot stabiliteit overstijgt dan ook het louter *inter partes*-karakter van een traditionele internationale overeenkomst. Politiek gezien heeft dit de betekenis van een voor iedereen geldende afspraak.

29. Dat men hier in geen geval reeds te maken heeft met een verdrag uit het “klassieke” volkenrecht, blijkt maar al te duidelijk uit de aanwezigheid van –eerder politieke dan juridische– geheime artikelen. Zo bevat dit verdelingsverdrag de politieke afspraken tussen Lodewijk en Willem III om de hertog van Lotharingen ertoe te dwingen zijn hertogdom –in ruil voor het hertogdom Milaan, tot dan toe in Spaanse handen– af te staan aan de Franse troonsopvolger¹⁰⁰. Mochten de Oostenrijkse keizer Leopold en aartshertog Jozef (*le Roi des Romains*) de voorgestelde regeling niet aanvaarden binnen de drie maanden door toe te treden tot de overeenkomst, dan zou men nog een extra bedenktijd van twee maanden toekennen, met als ultieme optie “*que les deux seigneurs rois ou leurs successeurs, et les Seigneurs Etats-Généraux conviendront, au bout du tems (sic) ci-dessus marqué, d’un prince auquel ledit partage sera donné*”¹⁰¹.

C. Het testament van Karel II en de aanvaarding door Lodewijk XIV

I thought Spain was on our side. I never expected them to call in the French.
Heinsius aan Willem III, 1701¹⁰²

---

⁹⁷ Zie in dat verband A. LEGRELLE, *o.c.*, T. III, 686-689: *Projet de Traité entre l’Electeur de Bavière et les Etats-Généraux*, waarin Max Emmanuel zich onder andere engageert (7°) “elle cassera et annulera toutes les résolutions qui pourraient être prises à l’avenir par les commissaires du commerce en préjudice des négociants des Pays-Bas Hollandais.”

⁹⁸ Zie ook art. 11: Si lesdits seigneurs [...] sont attaqués de qui que ce soit à cause de cette convention ou de l’exécution que l’on en fera, on s’assistera mutuellement l’un l’autre avec toutes ses forces. »

⁹⁹ Wat tot wrevel leidde bij de regenten in de Republiek. Willem III gedroeg zich in deze zaak volgens Anthonie Heinsius als een monarch “oude stijl”. Waar hij zich bij de Glorious Revolution in 1689 beriep op het natuurrecht om de Britse troon te bezetten, maakt hij hier met Lodewijk XIV een op pragmatische redenen gestoelde verdeling van de Spaanse erfenis op. Bovendien moeten Frankrijk en de landen van Willem III met de wapens instaan voor de afdwinging van het verdrag: “Ayant fait un traité pour éviter la guerre, je n’entends pas faire la guerre pour exécuter un traité” (A. CORVISIER, *o.c.* 325).

¹⁰⁰ Indien deze transactie niet kon doorgaan, liet het geheime artikel twee uitwegen. In onderling overleg zouden Willem III en Lodewijk bepalen dat ofwel Navarra –en in ondergeschikte orde Luxemburg en het graafschap Chiny– aan de Dauphin zou toekomen, ofwel het hertogdom Savoie. Om dit te bereiken zou men in de eerste optie Max Emmanuel van Beieren het hertogdom Milaan toekennen, in het tweede geval zou de hertog van Savoye (niet te verwarren met de Oostenrijkse veldheer Eugenius van Savoye) bezit nemen van het Noord-Italiaanse hertogdom (A. LEGRELLE, *o.c.*, T. III, 704-705).

¹⁰¹ A. LEGRELLE, T. III, 706.

¹⁰² Geciteerd (in het Engels) bij R.A. STRADLING, *o.c.*, 200.

1. Het testament¹⁰³

30. Op 1 november 1700, om drie uur 's namiddags, blaast -de eigenlijk nooit erg levensvatbaar geachte- Karel II van Spanje op 38-jarige leeftijd zijn laatste adem uit. Acht dagen later bereikt een koerier vanuit Madrid het paleis van Versailles. De laatste Spaanse Habsburger laat de totaliteit van zijn gebieden over aan Filips van Anjou, tweede kleinzoon van Lodewijk XIV. De allerchristelijkste koning van Frankrijk roept onmiddellijk de Conseil d'en Haut¹⁰⁴ samen, bestaande uit zijn topmedewerkers als minister van Buitenlandse Zaken Torcy of staatssecretaris Pontchartrain¹⁰⁵. Na vier dagen komt het selecte gezelschap tot het besluit om het testament te aanvaarden en dus ook onvermijdelijk een pan-Europees conflict te ontketenen. Op 16 november kondigt Lodewijk XIV in de spiegelzaal van het paleis in Versailles zijn 18-jarige kleinzoon openbaar aan met "*Messieurs, voici le Roi d'Espagne*".

Wat was er gebeurd? Ondanks de met Willem III afgesloten verdragen, was Lodewijk XIV steeds met een half oog de situatie aan het hof in Madrid blijven volgen. Zijn ambassadeur Harcourt rapporteerde trouw over de groeiende impopulariteit van de "*Partido de Austria*" bij de Spaanse gevestigde machten (de Grandes en de kerk). Bovendien impliceerde het akkoord van 1700 tussen de twee grote vorsten een opdeling van de Spaanse gebieden, wat regelrecht indruiste tegen een constante politiek sinds Karel V. Onder zachte manipulatie van kardinaal Portocarrero¹⁰⁶ consulteerde de aftakelende Karel II paus Innocentius XII vanuit het Escorial¹⁰⁷ over het verdelen van het grootste rijk in de christenheid¹⁰⁸. Het enigszins ontwijkende antwoord van de Heilige Stoel kwam er op neer dat Karel II met een gerust geweten het advies van zijn kroonraad mocht volgen¹⁰⁹.

De antipathie voor de "Duitsers" in Spanje, gecombineerd met zachte (en harde) Franse manipulatie en een gekrenkt nationaal sentiment, brachten de "kobold-koning" ertoe om op 2 oktober het "*Yo el Rey*" te zetten onder een uiterst controversieel document¹¹⁰. Voor de ontwikkeling van het volkenrecht biedt dit document ons niet veel structureel soelaas. Net als het testament van Filips IV legt het enkel de Spaanse interpretatie van een bestaande situatie vast. Het is essentiëler voor een goed begrip van de positie van het Europese statensysteem, dat de aanvaarding van het testament op ernstige politieke represailles stuit.

De gelovige Karel II houdt vast aan het Habsburgse ideaal van het een en onverdeelde overerven van zijn gebieden: "*se conserven todos mis Reynos en aquella Unión que les conviene*,

---

¹⁰³ M.-F. MAQUART, "Le dernier testament de Charles II d'Espagne", in L. BELY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D'ALBERT e.a., o.c., 111-124.

¹⁰⁴ Voor een uitgebreide beschrijving van dit orgaan, zie R. MOUSNIER (ed.) *Le conseil du Roi, de Louis XIII à la Révolution*, PUF, Parijs, 1970, 378 p.; E. PENICAUT, *Faveur et pouvoir au tournant du Grand Siècle. Chamillart, ministre et secrétaire d'Etat de la guerre de Louis XIV*, Ecole des Chartes, Parijs, 2004, 165-215; A. RIGAUDIERE, o.c., 474.

¹⁰⁵ A. CORVISIER, o.c., 326.

¹⁰⁶ « a competent politician, but hardly an intellectual. According to court innuendo, his library was 'one of the three virgins of Madrid' (the others being the queen, and the sword of the Duke of Medina Sidonia, a notorious coward)" (R.A. STRADLING, o.c., p. 197). Voor een uitgebreidere profielschets van de invloedrijke aartsbisschop van Toledo, zie M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 519-541 ("Portocarrero ou la valse d'hésitations de l'homme de la dernière heure").

¹⁰⁷ A. MOUSSET, *Histoire d'Espagne*, Société d'Édition française et internationales, Parijs, 1947, 277; Copia de lo que escribió el señor Rey Don Carlos 2º a Inozenzio XII y se zita en la antezedente que su Magestad escribió al Duque de Uzeda, transcriptie bij M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 670-671.

¹⁰⁸ J. BÉRENGER, *Léopold Ier...*, 417.

¹⁰⁹ Réponse du pape Innocent XII, transcriptie bij M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 672-674: "il nostro sentimento stimiamo di non doverci discostare dà quello del suo Real Consiglio" (de Heilige Stoel blijft bij haar oordeel om niet te moeten afwijken van de mening van de adviseurs van Karel II).

¹¹⁰ Fac-similé du testament de Charles II, 2 octobre 1700, weergave bij M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 647-660.

*guardándose por ellos la debida fidelidad a su Rey y Señor natural*¹¹¹”. In deze strakke logica ziet hij blijkbaar de politieke gevolgen niet in van zijn beslissing. Weigert Filips van Anjou de erfenis, dan vervalt ze *integraal* aan aartshertog Karel van Habsburg¹¹². Welke optie Lodewijk XIV ook neemt, een Europese oorlog is onafwendbaar als men dit document ernstig neemt en de verdragen terzijde schuift¹¹³.

2. De juridische gevolgen van de aanvaarding

31. De wens van Karel II om de Spaanse monarchie in stand te houden botste in de eerste plaats op de leeftijd van de nieuwe vorst. Filips V was amper meerderjarig toen hij in Madrid werd ingehaald door een juichende massa¹¹⁴. In de feiten kwam de troonsbestijging van de nieuwe vorst neer op “*Il n’y a plus de Pyrénées*”: hij bracht meteen de Franse administratie en hofhouding mee¹¹⁵.

Lodewijk XIV nam quasi onmiddellijk de feitelijke regering van de Zuidelijke Nederlanden waar. Franse troepen staken –op verzoek van Filips V- de grens over en even later volgden de maarschalken Puysegur en Boufflers hun voorbeeld¹¹⁶. De garnizoenen die de Republiek had bedongen bij de vrede van Rijswijk, werden verdreven. *De facto* was de Franse koning de baas in de Nederlanden. Keurvorst en landvoogd Max Emmanuel van Beieren werd slechts post factum op de hoogte gesteld van de troepenbewegingen. Om de beloftes van zijn grootvader aan de keurvorst te kunnen inlossen, stelde Filips V de graaf van Bergeyck aan om de Zuidelijke Nederlanden ingrijpend te hervormen¹¹⁷.

¹¹¹ Testament van Karel II, preambule, weergave bij M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 649: “al mijn gebieden moeten moeten verenigd blijven zoals dat nu het geval is en de trouw blijven betuigen die ze verschuldigd zijn aan hun natuurlijke vorst en heer”.

¹¹² Testament van Karel II, paragraaf XIII: „en tal caso declar y llamo à dicha sucesion, al Archiduque, hijo segundo del Emperador, mi tio, excluyendo por la misma razón e inconvenientes contrarios” (Karel II kiest, in het geval de Hertog van Anjou als tweede kleinzoon en de hertog van Berry als derde, de erfenis verwerpen, aartshertog Karel van Habsburg, de tweede zoon van zijn zwager Leopold I als opvolger, waarbij, om dezelfde motieven als bij de voorgaande pretendentes, elke met de universaliteit van de overerving strijdige clause wordt uitgesloten) (M.-F. MAQUART, *Le réseau français...*, 650)

¹¹³ B. COX, *o.c.*, 83: “The vultures of the houses of Bourbon and Habsburg, descending on the remains of the Spanish Empire, could not be made to listen to reason by the moderate William of Orange, king of Britain”.

¹¹⁴ H. KAMEN, *Philip V of Spain*, Yale University Press, New Haven, 2001, 12: “I would rather go back to being duke of Anjou, and I can’t stand Spain!” (7); W. en A. DURANT, *The Story of Civilisation, X: Rousseau and Revolution*, Simon and Schuster, New York, 1967, 276-279. Lodewijk liet zich vrijwel onmiddellijk in met de export van zijn eigen hofpropaganda (de schilders Rigaud en Houasse, de architect Robert de Cotte) naar het stoffige hof van de Habsburgers. (P. BURKE, *Louis XIV. Les stratégies de la gloire*, Editions du Seuil, Parijs, 1995, 200-202).

¹¹⁵ R. DE SCHRUYVER, “Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?” in X (ed.), *Liber amicorum Jan Buntinx. Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd*, Leuven, Universitaire Pers, 1981, 483.

¹¹⁶ R. DE SCHRUYVER, *Jan van Brouchoven graaf van Bergeyck. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en Europa*, Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Brussel, 1965, 226.

¹¹⁷ Bergeyck zorgde voor de lichte van een eigen Zuid-Nederlandse legermacht van 30 000 manschappen, (plannen voor) de verbetering van het wegennet, de hervorming van de krijgstuut en de inrichting van kazernes en militaire hospitalen. De financiering van deze sterk stijgende overheidsuitgaven haalde hij uit de verpachting van de koninklijke post, de douanerechten en de ‘lopende middelen’. Daarnaast voerde de minister de zegelrechten in en richtte hij een officieel stelsel van koninklijke notarissen op. Bovendien zag een indirecte belasting op wijn, bier, het slachten van vee en het malen van graan het licht. Institutioneel voerde men een nauwelijks minder revolutionair beleid: met een pennentrek schafte de gevolmachtigd minister de Collaterale Raden van Karel V af. Raad van State, Geheime Raad en Raad van Financiën werden vervangen door een Koninklijke Raad, voorgezeten door de landvoogd en gestoffeerd met zeven leden, van wie uiteraard Bergeyck de belangrijkste positie innam. De secretarie van Staat en Oorlog, de pagadorie en de veedorie te Brussel werden formeel afgeschaft, hun diensten onder het gezag van Bergeyck gebracht. Op Madrileens niveau werd de adviesraad van de Consejo de Flandes binnen de Consejo de Estado geëlimineerd (L. DHONDT, *Verlichte monarchie, Ancien Regime en Revolutie: een institutionele en historische procesanalyse van politiek, instellingen en ideologie in de Habsburgse, de Nederlandse en de Vlaamse*

De traditionele vraag naar een rechtmatige *casus belli* voor Lodewijk doet hier eigenlijk niet ter zake. De intocht van de Franse troepen gebeurt immers vreedzaam en op uitnodiging van de Spaanse vorst. Verjaagt Lodewijk de “barrièretroepen” van de Republiek, dan doet hij dit enkel als agent van Filips V. Indien men de daden van Lodewijk XIV in de Nederlanden volgens de traditionele volkenrechtelijke criteria zou wensen te beoordelen, heeft de latere alliantie van Den Haag enkel een zaak tegen Karel II, die bewust de evenwichtsregeling keldert. Wat men Lodewijk kan verwijten, is de schending van een onthoudingsverbintenis die hij *in concreto* op zich had genomen tegenover Willem III.

III. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714)

A. De “Heilige Alliantie” van Den Haag: ten strijde voor het machtsevenwicht¹¹⁸

“denique Gallos et Hispanos ita coniunctos adeo omnibus formidanos brevi evasuros, ut totius Europae imperium facile sibi vindicaturi sint
Stichtingsverdrag Heilige Alliantie, preambule¹¹⁹

1. Het stichtingsverdrag (1701)

32. Vlak na het afsluiten van de Grote Alliantie overlijdt Willem III. Het parlement duidt zijn schoonzus Anna aan als opvolger¹²⁰. Toch is de aanvaarding van het testament van Karel II van groter belang voor het Engelse buitenlands beleid. Net als in de Republiek geeft men absolute prioriteit aan het tegengaan van de ambities van Lodewijk.

De doelstelling van de nieuwe alliantie tussen de “Heren Staten-Generaal”, de Oostenrijkse Keizer en de koning van Groot-Brittannië is om tot een herstel van de rust en vrede in Europa te komen, door een “*satisfactio aequa et rationi conveniens*” voor de Oostenrijkse keizer te verkrijgen. Het hierboven aangehaalde citaat uit de preambule wijst overigens zeer duidelijk op de drijfveer van machtsevenwicht. De (stichtende)¹²¹ leden van de alliantie aanvaardden geen claims op een “*imperium totius Europae*”¹²² en zetten een gezamenlijk commando op om de operaties te coördineren, dat in de feiten efficiënter zal werken dan het Franse systeem¹²³. Machtsevenwicht is hier een volwaardige, op zichzelf staande reden om ten strijde te trekken.

2. De eerste oorlogsjaren (1702-1708)

33. Na de oorlogsverklaringen van de geallieerde machten aan Lodewijk XIV¹²⁴ vinden in 1703 in Duitsland de eerste grote veldslagen plaats. In de eerste slag van Höchstädt verslaan Max Emmanuel van Beieren en maarschalk Tallard (onmiddellijk van de ambassade naar het slagveld overgeplaatst) de Oostenrijkers. Door onderlinge onenigheid (Max Emmanuel

¹¹⁸ Zie algemeen: L. FREY & M. FREY, *The treaties of the war of the Spanish succession: an historical and critical dictionary*, Greenwood, Westport, 1995, XXVI+576 p en ook kaarten B-C in bijlage.

¹¹⁹ Verdrag van Den Haag tussen de heren Staten-Generaal, zijne Heilige Majesteit de koning van Groot-Brittannië en zijne Keizerlijke en Koninklijke Hoogheid Leopold I, 7 september 1701; H. VON SRBIK, *o.c.*, nr. 18, 343 e.v.; B. COX, *o.c.*, 90-135. Merk op dat Willem III wordt aangeduid als de “*rex Magniae Britanniae*”, hoewel voor de Act of Union (1707) Engeland, Schotland en Wales slechts door een personele unie verbonden waren.

¹²⁰ J. LEFEVRE, *L'Angleterre et la Belgique à travers les cinq derniers siècles*, Brussel, Editions Universitaires-Les Presses de la Belgique, 1946, 113. Bij de Act of Settlement in 1701 waren alle mannelijke, katholieke erfgenamen al uitgesloten van enige erfaanspraken op de troon (A. MAUROIS, *Histoire d'Angleterre*, Parijs, Fayard, 1937, 484; R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van Engeland*, Leiden, Martinus Nijhoff, 1982, 191, W. GREWE, *Fontes...*, II, 411-413). Meerdere auteurs zien de passage van Willem III in dat verband niet alleen als een poging om wraak te nemen op Lodewijk XIV voor de Nederlandse inval van 1672, maar ook om een protestantse tegenmacht te creëren voor het succes van de continentale contra-reformatie (D. MCCULLOCH, *o.c.*, 671: “It was not surprising that people of northern Europe were still virulently anti-catholic [...] The catholic menace was a living reality.”)

¹²¹ We laten voor de rest van ons betoog de toetredingen van Portugal, Pruisen en de kleinere Duitse staten buiten beschouwing.

¹²² E. GÉRAUD-LORCA, *o.c.*, 223.

¹²³ Art. VII Verdrag van Den Haag.

¹²⁴ Konvention über die Kriegserklärung, 17 april 1708 (H. VON SRBIK, *o.c.*, 351). Voor een beschrijving van de wapenfeiten verwijzen wij naar de twee volumes van J. DUMONT (*o.c.*) en D. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, 94-273.

vertoonde meer interesse in Tirol, dat dichter bij zijn Beierse erflanden lag, Tallard vond Wenen een appetijtelijker doelwit) slaagde men er evenwel niet in om een succesvol vervolg te breien aan deze campagne. Het volgende jaar behalen de hertog van Marlborough (1650-1722)¹²⁵ en Eugenius van Savoye (1663-1736)¹²⁶, de overwinnaar van de beslissende slag van Zenta tegen de Turken¹²⁷, dan weer een verpletterende overwinning bij Blenheim op Tallard en Villeroy, die het strijdtoneel verleggen naar de Zuidelijke Nederlanden.

In 1705 weet Villeroy de slag met Marlborough te ontwijken in de patstelling van de zogenaamde “Lignes du Brabant”, maar op 23 mei 1706 rolt het geallieerde leger het zijne op in de slag bij Ramillies. De quasi-totaliteit van het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant worden onder de voet gelopen door het leger van Marlborough en Eugenius. De geallieerden installeren kort daarop – geholpen door de interne “revolutie van 1706”¹²⁸ tegen het bewind van Bergeyck- het Anglo-Bataafs Condominium in de veroverde gebieden¹²⁹. Lodewijk XIV besluit onmiddellijk de succesvolle hertog van Vendôme (1654-1712)¹³⁰ terug te roepen uit Italië¹³¹, waar hij bij Cassano en Luzzarra overwinningen op de onoverwinnelijke Eugenius van Savoye had weten te behalen¹³².

“Le Grand Vendôme”¹³³ beweegt zich dan ook een stuk handiger dan zijn voorganger en weet in 1707 de situatie te stabiliseren. Intussen knabbelen de geallieerde troepen verder aan de Franse posities in Spanje, waar aartshertog Karel van Habsburg –kortstondig- wordt

---

¹²⁵ Bij uiterste wilsbeschikking van Willem III (de vorst overleed in 1702) wordt de hertog aangesteld tot voorzitter van het geallieerde gezamenlijk commando. Bij de totstandkoming van het verdrag van 1701 was men ervan uit gegaan dat Willem zelf het bevel zou voeren, als kapitein-generaal van de Britse en Hollandse troepen (B. COX, *o.c.*, 142). De hertog van Marlborough kent een enthousiaste schare biografen, waaronder de belangrijkste zijn illustere nazaat sir Winston CHURCHILL (*Marlborough, his Life and Times*, Londen, Charles Knight, 1936; Vert. E.J. WELZ, Marlborough, zijn leven en zijn tijd, Antwerpen, Orion, 1947-1948, 548+554+528+612 p.) en sir David Chandler zijn (D. CHANDLER, *Marlborough as Military...*). Voor biografische details verwijzen we dan ook naar deze werken.

¹²⁶ Zie de uitstekende vijfdelige biografie van M. BRAUBACH (*Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*, München, Oldenbourg, 1965, 469+496+463+497+576 p.); O. CHALINE, “La gloire du prince Eugène”, in D. TOLLET, *o.c.*, 259-275.

¹²⁷ J. DUMONT, *o.c.*, I, xli-iv.

¹²⁸ A.J. VEENENDAAL sr., *o.c.*, 1-15; R. DE SCHRYVER, *Jan van Brouckhoven...*, 338-355.

¹²⁹ Het condominium deed in de feiten niet veel anders dan de door graaf Bergeyck afgeschafte collaterale instellingen als de Raad van State, terug invoeren en zoveel mogelijk de lokale machtigen in hun oude privileges herstellen (L.P. GACHARD, “Le Conseil d’Etat Belge et la conférence Anglo-Batave (1706-1715)”, *Bulletin de l’Académie royale de Belgique*, LXI (1876), p. 70 probeerde aan te tonen dat dit allerminst met de instemming van deze laatsten gebeurde en zag in de blijvende herinnering aan de onenigheid tijdens het condominium meteen een bewijs van de inherent onverzoenbare Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden die in 1830 wel moest spaaklopen; A.J. VEENENDAAL sr., *Het Engels-Nederlands condominium in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse successieoorlog 1706-1716*, Utrecht, Kemink, 1945, stelling 7, weerlegt deze these -die ook door W. CHURCHILL wordt verdedigd- dan weer furieus. Hij vindt dat ze van een grievende onbillijkheid jegens de Republiek getuigt en de feiten geweld aandoet).

¹³⁰ Die ook in de negenjarige oorlog furore maakt, onder andere door een bloedig beleg van Barcelona in 1697, dat door de Catalaanse opstandelingen in 1705 wordt herinnerd als “Barcelona’s worst disaster of the century” (H. KAMEN, *o.c.*, 43).

¹³¹ SAINT-SIMON, *Mémoires*, Parijs, Gallimard, 1994, II, 75-83 : « disgrâce du Maréchal de Villeroy ».

¹³² Zie Ordre de Bataille de l’armée du Roi en Italie, commandé par Mr. Le Duc de Vendôme en l’année 1702 ; Ordre de bataille de l’armée impériale commandée par le prince Eugène le jour de la bataille de Luzzara, 1702; J. DUMONT, *o.c.*, II, 76-77.

¹³³ Voor een typering van Vendôme verwijzen we naar de sarcastische beschrijvingen van de hertog van Saint-Simon in zijn mémoires (SAINT-SIMON, *o.c.*, I, 104, 106-107, 160-161, II, 108). Een figuur als Vendôme verdient o.i. een uitgebreidere biografie. In tegenstelling tot zijn Franse collega Villars en de iconen aan geallieerde zijde, heeft nog geen enkel modern historiograaf zich aan de hertog durven wagen (indien we H. RADDATZ met zijn *Vendôme und der Feldzug in Flandern 1708*, Schwerin, 1878, 53 p. buiten beschouwing laten).

binnengehaald in Madrid¹³⁴ en in Italië, waar Eugenius het hertogdom Milaan inpalmte, nu Vendôme is overgeplaatst naar de Nederlanden.

34. In 1708 benoemt Lodewijk zijn oudste kleinzoon Louis (1682-1712), hertog van Bourgondië, tot opperbevelhebber in de Nederlanden. Zijn moeilijke relatie met Vendôme en de voortdurende arbitrage¹³⁵ van Versailles lag mee aan de basis van de nederlaag bij Oudenaarde, die een voor de Fransen succesvol voorjaar (met onder andere de val van Gent en Brugge¹³⁶) deed omslaan in het verlies van Rijsel bij de jaarwisseling met 1709.

B. “Entre les batailles, les pourparlers continuent”: het verloop van de Oorlog en de tussentijdse onderhandelingen

Si Dieu nous fait la grâce de perdre encore une pareille bataille,
Votre Majesté peut compter que ses ennemis seront détruits.
Maarschalk Villars aan Lodewijk XIV (over Malplaquet)

1. 1709 als een keerpunt

35. 1709 mag terecht als een keerpunt in de Spaanse Successieoorlog worden gezien. Niet alleen wordt het strijdtoneel voortaan naar Frankrijk verlegd, er kondigt zich ook een fundamentele verandering in de Britse houding tegenover de oorlog aan, die mede is ingegeven door de politieke idee van machtsverevening op het continent en commercieel overwicht in de kolonies: de hertog van Marlborough wordt na de bloedige patstelling van Malplaquet bedolven onder bakken parlementaire (Tory-)kritiek. De “genadeloze slachter” zet Engelse soldaten¹³⁷ als kanonnenvlees in op de Noord-Franse vlakten en dient daarmee allermint de belangen van Groot-Brittannië.

Lodewijk XIV daarentegen ziet in eigen land economisch en sociaal het water tot aan de lippen komen (onder meer door een strenge winter en dito hongersnood¹³⁸) en onderneemt een poging om tot een afzonderlijke vrede te komen met de Engelsen. Zijne allerchristelijkste majesteit is bereid tot een akkoord te komen, los van het lot van zijn eigen kleinzoon in Madrid.

---

¹³⁴ Men mag uiteraard ook de overwinning van Berwick bij Almanza op het Britse leger van Galway niet uit het oog verliezen, die de pretendent Karel III van Habsburg terugvloeg op zijn Catalaanse uitvalsbasis (J.-P. LE FLEM, “Les armées en péninsule Ibérique durant la guerre de Succession d’Espagne”, in L. BÉLY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D’ALBERT e.a., o.c., 142-143). Voor een biografie van maarschalk Berwick, zie A. DE ROHAN CHABOT, *Le Maréchal de Berwick*, Parijs, Albin Michel, 1990, 348 p.

¹³⁵ E. PENICAUT, “Des temps difficiles: Michel Chamillart, secrétaire d’Etat pendant la guerre de Succession d’Espagne, 1701-1709”, *Revue Historique des Armées*, 2001, n° 222. De term « arbitrage » is hier niet lukraak gekozen: het gebeurde wel eens dat Vendôme en

Bourgogne er dusdanig verschillende meningen en plannen op na hielden, dat men uiteindelijk om het bindende oordeel van Lodewijk XIV verzocht.

¹³⁶ “The treachery of Gand [...] had so vexed me...” (Marlborough aan Godolphin en nog eens aan de Hertogin, 9 juli 1708 –nieuwe stijl-, opgenomen als nrs. 1028 en 1029 in H.L. SNYDER, *The Marlborough-Godolphin correspondence*, Oxford, Clarendon Press, 1975, 1022.

¹³⁷ Hoewel men dit uiteraard dient te nuanceren. Voor de slag bij Oudenaarde toont E. Belfield bijvoorbeeld op overtuigende wijze aan dat het leger van Marlborough in de Nederlanden voor het grootste deel uit Duitse bondgenoten en huurlingen bestaat (E. BELFIELD, *Oudenaarde 1708*, Londen, Charles Knight, 1972, 18).

¹³⁸ L. BÉLY, *La France Moderne...*, 463-464; E. LE ROY LADURIE, *Histoire du climat depuis l’an Mil*, Parijs, Flammarion, 1983, II, 96; zie ook het dagboek van Michel Lalande over « Le grand hyver de l’année MDCCIX » in E. LE ROY LADURIE (ed.), *Les plus belles pages manuscrites de l’Histoire de France*, Parijs, Robert Laffont, 1993, 172-174.

2. De mislukking van Geertruidenberg (1710) en de preliminaria van Londen (1711)

36. Torcy onderneemt in eerste instantie een poging om met de Republiek en de Duitse geallieerden tot een overeenkomst te komen, maar moet op de conferentie van Geertruidenberg¹³⁹ vaststellen dat de voorwaarden die men Frankrijk wil opleggen, verder gaan dan zijn koning kan verdragen. Vooral het manu militari verdrijven van zijn eigen kleinzoon¹⁴⁰ blijkt onverteerbaar en de strijd wordt verdergezet¹⁴¹. Lodewijk kan zich niet neerleggen bij een 'Diktat' van de geallieerden¹⁴², die in staat lijken te zijn om Frankrijk definitief op de knieën te krijgen.

37. In 1710 keert het politieke momentum in Engeland definitief, wat een beslissende invloed heeft op de afloop van het conflict. De Tory's winnen de parlementsverkiezingen en het nieuwe kabinet onder leiding van Saint-John (de latere lord Bolingbroke¹⁴³) brengt Koningin Anna ertoe om Malborough, intussen de enige behoeder van de alliantie met de Republiek, aan de kant te schuiven¹⁴⁴. Dit vormt het sein voor diplomatieke onderhandelingen met Lodewijk XIV, die uitmonden in de preliminaria van Londen (of: voorafgaande voorwaarden voor een echt vredesverdrag) van 8 oktober 1711¹⁴⁵.

De Franse gezant Nicolas Mesnager komt met de Engelsen overeen dat de vijandelijkheden tussen beide partijen gestaakt worden in afwachting van een bredere vredesconferentie, die het volgende jaar in Utrecht moet beginnen. Bovendien erkent Lodewijk de aanspraken van Anna Stuart op de Britse troon, boven die van de katholieke pretendent Jacobus III¹⁴⁶, in ruil voor de erkenning van Filips van Anjou als koning van Spanje.

Naast de politieke omwenteling in Engeland, is het heengaan van de Habsburgse keizer Jozef I een niet te verwaarlozen element in de ondertekening van de preliminaria¹⁴⁷. Na het overlijden van Leopold I in 1705 was hij zijn vader opgevolgd, maar de keizer kreeg niet de kans zich van een mannelijk nageslacht te voorzien. Hij bezweek aan de pokken op 17 april

---

¹³⁹ L. BÉLY, "Les larmes de monsieur de Torcy: Un essai sur les perspectives de l'Histoire diplomatique à propos des conférences de Gertruydenberg (mars-juillet 1710)" in *Histoire, Economie et société* 1983 3(3), 429-456 ; J. STORK-PENNING, *Het grote werk. Vredesonderhandelingen in de Spaanse Successie-oorlog, 1705-1710*, Groningen, J.B. Wolters, 314-401.

¹⁴⁰ L. BÉLY, *La France Moderne...*, 455.

¹⁴¹ Lodewijk richt zich na de mislukte gesprekken in een passionele oproep tot zijn onderdanen : "Je passe sous silence les insinuations qu'ils m'ont faites de joindre mes forces à celles de la Ligue et de contraindre le roi, mon petit-fils, à descendre du trône, s'il ne consentait pas volontairement à vivre désormais sans Etats [...] Quoique ma tendresse pour mes peuples ne soit pas moins vive que celle que j'ai pour mes propres enfants, quoique je partage tous les maux que la guerre fait souffrir à ses sujets aussi fidèles, et que j'aie fait voir à toute l'Europe que je désirais sincèrement de les faire jouir de la paix, je suis persuadé qu'ils s'opposeraient eux-mêmes à la recevoir à des conditions également contraires à la justice et à l'honneur du nom français." (eigen onderlijning) (bron : F. LEBRUN, *o.c.*, 244). Zie ook de andere fragmenten bij L. BÉLY, *La France Moderne...*, 456.

¹⁴² A. OSIANDER, *o.c.*, 114-115 laat de Britse eerste minister Bolingbroke op het congres van Utrecht (1713) aan het woord, die van oordeel is dat de oorlog evengoed had kunnen afgelopen zijn in 1706. Sindsdien was het conflict enkel "a war of passion, ambition, avarice and private interest [...] to which the general interest of Europe was sacrificed so entirely".

¹⁴³ I. RICHEFORT en J.-Y. KIND, *o.c.*, 152.

¹⁴⁴ D. CHANDLER, *Marlborough as Military...*, 285-286.

¹⁴⁵ I. RICHEFORT en J.-Y. KIND, *o.c.*, 148.

¹⁴⁶ Dat men niet al te zwaar dient te tillen aan deze toegeving, blijkt uit het feit dat Lodewijk het staken van de steun aan de Jacobieten ook al bij de vrede van Rijswijk (1697) had toegezegd (J. CHILDS, *La guerre en Europe au XVIIe Siècle*, Autrement, Paris, 2004, 205). Jacobus III was overigens de opvolger van de eerste Stuart-pretender Jacobus II, die bij het begin van de oorlog overleed in ballingschap (P. GAXOTTE, *La France de Louis XIV*, Parijs, Hachette, 1946, 357). Met een boutade zou men kunnen zeggen dat de Spaanse Successieoorlog ook een Engelse was (L. BÉLY, "De la société des princes à l'Union Européenne", in L. BÉLY, J.-P. LE FLEM, Y.R. D'ALBERT e.a., *o.c.*, 23).

¹⁴⁷ R. DE SCHRUYVER, *Who had sovereignty...*, 494.

1711. Hier duikt opnieuw het *balance of power*-verhaal op: door dynastiek toeval zou de volledige Spaanse erfenis in handen komen van de Oostenrijkse keizer Karel VI, die... over het imperium van zijn naamgenoot Karel V zou komen te beschikken, wat allerminst de bedoeling was van de andere leden van de Grote Alliantie¹⁴⁸.

3. Villars en het mirakel van Denain (1712)¹⁴⁹

38. In de slag van Denain, "*le miracle qui sauva La France*"¹⁵⁰, weet maarschalk Villars (1653-1734) de resterende troepen van Eugenius van Savoye, de Duitse geallieerden en de Republiek, tot staan te brengen. Meteen zijn de argumenten voor de Oostenrijkers om plaats te nemen aan de onderhandelingstafel een stuk sterker. Net zoals bij het slot van de vorige oorlogen, moet een conferentie met alle actoren een uitkomst bieden voor het pan-Europese conflict¹⁵¹.

C. De conferentie van Utrecht (1712-1713)¹⁵²

39. Na meer dan tien jaar oorlog op alle mogelijke fronten, is bij de meeste strijdende partijen de wil aanwezig om tot een compromis te komen. Dit kan enkel worden bereikt in een *justum potentiae aequilibrium*: een rechtvaardig machtsverevenwicht vormt voortaan de basis voor vrede¹⁵³. Zo lijkt het toch voor de meeste deelnemers. Frankrijk doet dan ook afstand van de versterkingen langs de Rijn, van belangrijke stukken grondgebied in de kolonies, maar wordt *niet* verder gereduceerd.

De Habsburgse delegatie kan zich niet neerleggen bij dit resultaat: Frankrijk moet worden gemarginaliseerd. Karel VI weigert dan ook enig vredesverdrag te tekenen¹⁵⁴. De voornaamste kenmerken van het uiteindelijke akkoord¹⁵⁵ (uitgewerkt in parallelverdragen tussen de deelnemende partijen) worden verder besproken in de mate dat zij iets nieuw toevoegen aan de in de verdelingsverdragen vermelde tendensen.

D. Rastatt en de vrede met de Oostenrijkers (1714-1715)

1. De vrede van Rastatt

40. Na het afsluiten van de vrede van Utrecht lijkt de zaak om door te vechten niet zo sterk meer voor Karel VI¹⁵⁶. Desondanks kan hij geen vrede nemen met het afgesloten akkoord ("*La*

---

¹⁴⁸ « Saint-John [Lord Bolingbroke] fit prévaloir l'idée d'un équilibre des principales puissances européennes face à la France, mais aussi de ces puissances entre elles » (I. RICHEFORT en J.-Y. KIND, *o.c.*, 150) ; H.N. FIELDHOUSE, « St.-John and Savoy in the War of the Spanish Succession », *The English Historical Review*, L (1935), 280-281 (geraadpleegd via elin.ugent.be, laatst op 30-03-2007).

¹⁴⁹ J. LE VAULT, *Mémoires Militaires relatifs à la succession d'Espagne sous Louis XIV*, Parijs, Ministère de l'instruction publique, 1862, T. XI, 6-130.

¹⁵⁰ G. LESAGE, *Denain 1712. Louis XIV sauve sa mise*, Parijs, Economica, 1992, 165 p. De uitdrukking van « redding van Frankrijk » is aan Voltaire te danken. Churchill vindt Denain dan weer "de enige echte overwinning die de Fransen behaalden op het continent sinds de oorlogen van Willem III" (W. CHURCHILL, *o.c.*, deel IV, 517-518).

¹⁵¹ Over de « traditie » van vredesconferenties sinds Münster, zie H. DUCHHARDT, *o.c.*, 50-55.

¹⁵² L. BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Parijs, Fayard, 1990, 906 p.; A. OSIANDER, *The state system of Modern Europe*, Oxford, Clarendon Press, 90-165. Zie ook kaart D in bijlage.

¹⁵³ S. VERASTO, "History of the Law of Nations 1648 to 1815", in R. BERNHARDT (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, New York, North-Holland, 1984, 162.

¹⁵⁴ A. OSIANDER, *o.c.*, 147. Als represaille weigerde de Lodewijk XIV Karel te erkennen als Rooms Keizer. De keurvorsten van Beieren en de prinsbisschop (en aspirant-keurvorst) van Münster hadden zich immers aan zijn zijde geschaard en waren om die reden niet toegelaten op de Rijksdag die de nieuwe Keizer moest verkiezen.

¹⁵⁵ Verdrag van Utrecht, tussen de Engelse Koningin Anne en de Franse Koning, 11 april 1713; Verdrag van Utrecht tussen de Franse en de Spaanse Koning, 13 juli 1713, W. GREWE, *Fontes...*, II, 217-239.

¹⁵⁶ Die de strijd verderzette in de hoop Straatsburg te kunnen innemen en Catalonië af te doen splitsen van Spanje (I. RICHEFORT en J.-Y. KIND, *o.c.*, 152).

paix d'Utrecht inexcusable" bij Leibniz (1646-1716)¹⁵⁷) en gaan de vijandelijkheden verder. Na de vlugge inname van Landau en Freiburg door de Fransen in 1714 tekenen een gehaaste prins Eugenius en maarschalk Villars dan toch de vrede van de "twee veldheren"¹⁵⁸ bij Rastatt. Het verdrag¹⁵⁹ voorziet in de restitutie van de Beierse gebieden aan Max Emmanuel, het herstel van de aartsbisschop van Keulen¹⁶⁰ én installeert ook het Frans als gangbare taal in het Europese diplomatiek verkeer tot het verdrag van Versailles¹⁶¹.

2. Het Barrièretraktaat (1715)¹⁶²

41. De zucht naar een barrière tussen Noord en Zuid was een permanente drijfveer voor Engeland en de Verenigde Provinciën. Ook na het overlijden van Willem III en de terugtrekking uit de oorlog onder druk van de Tory's houdt men in beide staten voet bij stuk. Deze aanhoudende druk resulteert in een multilateraal "regionaal veiligheidsverdrag"¹⁶³, dat een jaar na de vrede van Rastatt de kroon zet op het nieuwe continentale machtsevenwicht. Karel VI loopt eigenlijk opnieuw in de val. George I van Hannover (de nieuwe koning in Groot-Brittannië na het wegvalen van Anna) en de Staten-Generaal (die sinds 1706 de bezettingsmacht¹⁶⁴ in een substantieel deel van de Zuidelijke Nederlanden vormen) leggen een 'schoonmoederregime' op.

Voor men overgaat tot de transfer naar de nieuwe soeverein, moet de Keizerlijke en Koninklijke gezant Königsegg de installatie van Barrièretroepen door de Republiek in Namen, Doornik, Menen, Veurne, Waasten, Ieper en Knokke (art. IV)¹⁶⁵ erkennen; de verplichting om troepen van de twee hoge mogendheden toe te laten van Demer tot Maas, van zodra ze een barrièrevesting bedreigen (art. XVI); het hertekenen van de grens met het Noorden op een lijn van Blankenberge tot Heist (art. XVII)¹⁶⁶ en meerdere territoriale concessies (art. XVIII)¹⁶⁷ ondertekenen.

Bovendien kan de keizer de tolgelden op de Maas niet verhogen of verlagen, is hij verplicht jaarlijks 1 250 000 florijnen over te maken aan de Republiek om het onderhoud van de garnizoenen te dekken (art. XIX)¹⁶⁸ en dient hij een waslijst aan financiële verplichtingen van de Spaanse Habsburgers ten aanzien van de Republiek over te nemen, ter waarde van meer dan

¹⁵⁷ L. BÉLY, *Espions et Ambassadeurs...*, 730; K. DE LEEUW, „The Black Chamber in the Dutch Republic during the war of the Spanish Succession and its aftermath, 1707-1715”, *The Historical Journal*, XLI (1999), 153.

¹⁵⁸ M. BRAUBACH, *o.c.*, III, 269: “olim duo fulmina belli, nunc instrumenta quietis...”.

¹⁵⁹ Vredesverdrag van Rastatt, tussen de Keizer en de Franse Koning, 6 maart 1714, W. GREWE, *Fontes...*, II, 240-254.

¹⁶⁰ Hiermee wordt vermeden dat de Wittelsbachs (sinds 1631 de geallieerden van de Fransen) alles verliezen door hun alliantie met Lodewijk XIV. De Zuidelijke Nederlanden komen na het Barrièretraktaat immers in Habsburgse handen. In de optiek van G. LIVET is de teruggave van Beieren aan Max Emmanuel een andere vorm van “Barrière”, zoals ook de Britten en de Republiek er een willen. Ook Oostenrijk wil een preventief en militair schild rond de Franse grenzen (*o.c.*, 101-105).

¹⁶¹ J.B. SCOTT, *Le Français, langue Diplomatique Moderne, étude critique de conciliation internationale*, Parijs, Pédone, 1924, X + 330 p.

¹⁶² Verdrag van Antwerpen tussen zijne Britse Majesteit George I, de heren Staten-Generaal van de Nederlanden en zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit Karel VI, 15 november 1715, H. VON SRBIK, *o.c.*, 470 e.v., nr. 34 (de bron voor onze verdere verwijzingen naar artikelen uit dit verdrag); L. DHONDT, *o.c.*, III, 63. Zie kaart E in bijlage.

¹⁶³ Term ontleend aan W. GREWE, *Fontes...*, II, 342-349.

¹⁶⁴ Britten en Hollanders treden hier op als bezettingsmacht en dus als agenten voor de pretendent-Spaanse koning Karel III en niét als echte soevereinen (de stelling van de Gentse professor H. VAN HOUTTE, die door A.J. VEENENDAAL sr., *o.c.*, stelling 4, wordt afgedaan als een « staatsrechtelijke flater van de eerste orde »).

¹⁶⁵ Een gemengd regime werd ingesteld voor Dendermonde (art. V.) (R. DE SCHRYVER, “De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis”, in H. HASQUIN (ed.), *Oostenrijks België, 1713-1794*, Brussel, Gemeentekrediet, 28-29).

¹⁶⁶ Evenwel met religieuze garanties voor de plaatselijke katholieken en de verbintenis van de Staten-Generaal om niet te bouwen voor de Belgische kust.

¹⁶⁷ Bedoeld worden Venlo en de ammanie van Montfort.

¹⁶⁸ „sera assurée et hypothéquée [...] sur tous les revenus des Pays-Bas Autrichiens ».

8 miljoen florijnen (art. XX), plus nog eens vier miljoen voor vergoeding van de kosten van het bestuur van de Nederlanden en 4,6 miljoen voor de oorlogsinspanningen¹⁶⁹.

Binnenvarende schepen, handelsgoederen en levensmiddelen die vanuit Groot-Brittannië of de Republiek de Oostenrijkse Nederlanden binnen willen, genieten van een *standstill*-clausule. De geheven invoerrechten van Anglo-Bataafs condominium (noorden) of uit het Angevijs bewind (zuiden) worden geplafonneerd op hun huidige niveau. Als laatste (XXVII) concessie dient de Keizer de citadel van Hoei met al haar versterkingen tot puin te herleiden, onder de verplichting haar nooit meer in de huidige toestand te herstellen.

---

¹⁶⁹ „pour la conservations des Pays-Bas Espagnols“. De heren Staten-Generaal betrokken telkens zowel het kapitaal als de verschuldigde interest in de aan hun verse schuldenaar aangerekende totalen.

IV. De volkenrechtelijke doctrine van de Nieuwe Tijd

Law is a specific social technique for the achievement of ends prescribed by politics.
Hans Kelsen¹⁷⁰

42. Door de band genomen geldt de vrede van Westfalen (1648) als het beginpunt van het *ius publicum Europaeum* of het moderne internationaal publiekrecht¹⁷¹. Uiteraard hoeft dit geenszins te betekenen dat het internationaal recht voor de verdragen van Münster en Osnabruck niet bestond¹⁷². 1648 en de periode die erop volgt, staan hoofdzakelijk symbool voor de *emancipatie* van het publiekrecht uit het voorheen bestaande middeleeuwse theologische en privaatrechtelijke carcan¹⁷³.

A. Vrijheid en gelijkheid van staten: weg van de middeleeuwse “bellum iustum”¹⁷⁴

1. Thomistische, neo-scholastische en Grotiaanse oorlogsconcepten

43. Het volkenrecht van de Nieuwe Tijd zit in een transitiefase. Men ontworstelt zich –in een verschillende intensiteit, naargelang de school- aan het middeleeuwse harmonieconcept.

Men zou dit laatste kunnen bestempelen als een top-down-benadering van de rechtsorde, waarbij ongeschreven normen afgeleid worden uit een gezamenlijke christelijke traditie¹⁷⁵. Oorlog wordt gezien als een verstoring van een natuurlijke orde. Vorsten zijn extern soeverein ten opzichte van hun gelijken¹⁷⁶, maar niet ten opzichte van die ene hiërarchische meerdere, die ze in het natuurrecht moeten erkennen. Wordt een conflict beslecht, dan geschiedt dit volgens “hogere” bepaalde regels. De mogelijkheid om –binnen de perken van de van “hogehand” opgelegde regels- overeenkomsten af te sluiten, is uitermate beperkt.

44. Ook GROTIUS (1583-1645) is een figuur in deze evolutie¹⁷⁷. In zijn klassieke *de iure Belli ac Pacis* zoekt hij een consensuspositie tussen de twee uitersten: middeleeuwse autoriteit en hiërarchie aan het ene uiterste¹⁷⁸ en de contractsvrijheid aan het andere. Grotius wordt

¹⁷⁰ H. KELSEN, *The Law of the United Nations*, Londen, Stevens, 1958, xviii.

¹⁷¹ A. TRUYOL Y SERRA, *Histoire du droit international public*, Parijs, Economica, 1996, 1.

¹⁷² R. LESAFFER, *Europa, een zoektocht...*, 57.

¹⁷³ M. STOLLEIS, *o.c.*, 1995, 14, die ook verwijst naar de introductie van het „ius publicum“ aan de Duitse universiteiten rond 1600, “trotz aller antiken und mittelalterlichen Vorprägungen”.

¹⁷⁴ L. BELY, *Espions et ambassadeurs...*, 696-740 (l'idéologie de la Paix).

¹⁷⁵ R. LESAFFER, “Charles V, Monarchia Universalis and the Law of Nations (1515-1530)”, *The Legal History Review*, LXXI (2003), 79-123.

¹⁷⁶ De vorst leidt bijvoorbeeld zijn bevoegdheid om oorlog te voeren, af uit dat principe (JANSENIUS, *Mars Gallicus*, livre premier: du droit des armes du Roy de France – chapitre 1er: la juste cause de faire la guerre).

¹⁷⁷ M. BASDEVANT, “Hugo Grotius”, in : X (ed.), *Les fondateurs du droit international*, Vaduz, Topoz, 1988, 123-268 ; H. LEGOHEREL, *Histoire du Droit international Public*, Parijs, PUF, 33 ; K. NABULSI, *Traditions of War. Occupation, Resistance and the Law*, Oxford, Oxford University Press, 2005, 128-176.

¹⁷⁸ Dit dient uiteraard genuanceerd te worden, in de zin dat auteurs als Thomas van Aquino en Calvijn weldegelijk een marge voor menselijk handelen erkenden (R. LESAFFER, “War, Peace, Interstate Friendship and the Emergence of the *ius publicum Europaeum*”, in R.G. ASCH, W. ECKART, M. WREDE (eds.), *Der Frieden. Rekonstruktion einder europäischen Vision*, B. II: Frieden und Krieg in der frühen Neuzeit. Die europäische Staatenordnung und die Außereuropäische Welt, München, Wilhelm Fink Verlag, 2001, 91). Wat hen echter scheidt van Pufendorf of Hobbes, is de hiërarchie die ze opleggen: natuurrecht, het recht dat niet totstandkomt, maar er gewoon “is”, omdat het van een hogere autoriteit komt, primeert altijd de handelingen van rechtssubjecten en is de enige toetssteen om de geldigheid van die handelingen aan af te meten (O. ROBINSON, T. FERGUS en W. GORDON, *An introduction to European Legal History*, Oxon, Professional Books, 1985, 355).

beïnvloed door drie stromingen (de Spaanse neo-scholastiek¹⁷⁹ van Francisco DE VITORIA (1483-1546¹⁸⁰), Domingo DE SOTO (1494-1560) en Francisco SUAREZ (1548-1617¹⁸¹), die een moralistisch standpunt innemen om weg te raken van het Thomisme; de positief-juridische school van BARTOLUS en het moderne publiekrecht, met BODIN¹⁸²), maar koestert het meeste sympathie voor de moraaltheologen van de neo-scholastiek¹⁸³.

45. Grotius, die ook zelf als diplomaat optreedt¹⁸⁴, ziet het middeleeuwse autoriteitsconcept geconfronteerd met een fundamenteel probleem: er is geen Europese consensus meer over wat precies de dominerende waarden zijn¹⁸⁵. Men kan niet langer stellen dat moraliteitsconcepten het positief recht primeren. Zowel de aanspraken van de paus als die van de keizer komen zwaar gehavend uit de zestiende en vroege zeventiende eeuw. Een nieuwe consensus moet afstand nemen van de voorheen dominante tradities en kan niet enkel van God komen, aangezien niemand nog over dezelfde God lijkt te spreken¹⁸⁶.

Net op dit punt krijgt de oplossing van Grotius het verwijt halfslachtig te zijn. Waar hij rationeel is in zijn basisassumpties (actoren zijn gelijk en uit de doorsnede van hun gedrag blijkt wat hen juridisch kan binden¹⁸⁷), is hij dat niet in de consequenties die hij eraan verbindt¹⁸⁸. Waar hij het onderscheid maakt tussen het natuurrecht en het positief of door de partijen gewild recht (*ius voluntatis*), sluit hij immers ook de mogelijkheid niet uit dat het positieve recht zelf *ius divinum* bevat¹⁸⁹. Maar ook het *ius naturale* is slechts “het dictaat van de rede dat bepaalt of een handeling moreel verwerpelijk of noodzakelijk is, naargelang deze handeling al dan niet in overeenstemming is met de redelijke [en sociale] natuur zelf en bijgevolg een dergelijke daad door God, die de schepper is van de natuur, verboden of verplicht wordt”¹⁹⁰.

De menselijke rede fungeert dus niet als absolute bron van het natuurrecht, dat de handelingsruimte van de staten definieert. Integendeel, het kan slechts de reflectie van Gods morele oordeel zijn. Ongetwijfeld kent Grotius hiermee een grotere rol toe aan het menselijk handelen en kan zijn redenering leiden tot de erkenning van algemeen aanvaarde normen tussen staten als de enige bron van recht. Maar dat is niet langer zo wanneer ook in het *positieve* recht juridisch erkende “daden van God” te vinden zijn. Dit veronderstelt immers een aparte uitdrukkingsmogelijkheid van de Goddelijke waardeoordelen. Zonder deze mogelijkheid is het “recht van God” enkel kenbaar voor de rechtsonderhorigen via hun *eigen* handelingen en bestaat het eigenlijk niet. De installatie van een aparte handelingscategorie voor rechtshandelingen met een goddelijk karakter trekt hier evenwel een groot kruis over. Grotius

---

¹⁷⁹ G.H.J. VAN DER MOLEN, *Alberico Gentili and the development of international law*, Leiden, Sijthof, 1968, 80-86.

¹⁸⁰ M. BARTHELEMY, “François de Vitoria”, in : X (ed), *Les fondateurs...*, 1-36.

¹⁸¹ M.I. ROLLAND, “Suarez”, in : X (ed.), *Les fondateurs...*, 95-122.

¹⁸² A. RIGAUDIÈRE, *o.c.*, 428-432.

¹⁸³ H. LEGOHEREL, *o.c.*, 34.

¹⁸⁴ H. NELLEN, *Hugo de Groot: een leven in strijd om de vrede, 1583 - 1645*, Amsterdam, Balans, 2007, 829 p.

¹⁸⁵ R. LESAFFER, *Defensive warfare...*, 14.

¹⁸⁶ O. ROBINSON, T. FERGUS en W. GORDON, *o.c.*, 357.

¹⁸⁷ Th. CHRISTOV, “Liberal internationalism revisited : Grotius, Vattel, and the The International Order of States”, in *The European Legacy*, X (2005), nr. 6, 565 (geraadpleegd via elin.ugent.be, laatst op 23-03-2007).

¹⁸⁸ P. HAGGENMACHER, « La Paix dans la pensée de Grotius », in L. BÉLY (ed.), *L'Europe des traités de Westphalie*, PUF, Parijs, 2000, 73 : “Le grand dessein de notre auteur fut celui de réunir la chrétienté déchirée [...] il n’a cessé, par des approches diverses bien qu’avec un bonheur inégal, de poursuivre cette finalité suprême.”

¹⁸⁹ F.S. RUDDY, *International law in the Enlightenment: the background of Emmerich de Vattel’s “Le droit des gens”*, New York, Oceana Publishing, 1975, 24-25. Over het *ius divinum* als positief recht: “God wil dit niet omdat het rechtvaardig is, maar dat het rechtvaardig en dus rechtens verplicht is omdat God het wilde.” (H. GROTIUS, *Het recht van oorlog en vrede: prolegomena en Boek I*, Baarn, Ambo, 1993, (vert. J.F. LINDEMANS), 78).

¹⁹⁰ H. GROTIUS, *ibid.*, 72 (eigen onderlijning).

raakt met zijn oplossing tot halverwege de brug tussen een deels sacrale en rationele argumentatie, maar bereikt de andere oever niet¹⁹¹.

In de *bellum-justum* theorie van Hugo De Groot's *de Iure Belli ac Pacis* bestaan er grosso modo drie situaties waarin men rechtvaardig een gewapend conflict kan beginnen: als reactie op een onrechtmatige aanval, als anticipatie op een daadwerkelijk imminente en terecht bedreigend ervaren aanval (wat men nu lapidair zou omschrijven als “*pre-emptive war*”), of als ‘humanitaire interventie’, waarbij men een bedreigde derde ter hulp snelt¹⁹². Met enige rekkelijkheid kan men hier de situaties van artikel 51 VN-Handvest¹⁹³ in herkennen, waarbij in noodsituaties (in afwachting van maatregelen van de Veiligheidsraad onder hoofdstuk VII) het fundamentele *recht op zelfbehoud*¹⁹⁴ wordt erkend en de Raad zelf kan beslissen een interventiemacht op te trommelen.

2. Hobbes en de positivistische benadering

46. Thomas HOBBS (1588-1679) haalt in *De Cive* (1642) en *Leviathan* (1651) de fundamentele van het christelijke –en dus eigenlijk ook nog voor een stuk het Grotiaanse– denken onderuit. Bij gebrek aan een super-soverein die de middeleeuwse regels van het natuurrecht afdwingt, is de standaard situatie van permanente vrede tussen de christelijke vorsten een grote illusie. Zonder internationale “Leviathan”, blijft het volkenrecht van de bijbelwetenschappers en Grotius “in de lucht hangen¹⁹⁵”.

Net zoals strijd tussen individuen de basisassumptie vormt bij zijn interne staatstheorie, is chaos en oorlog de natuurlijke situatie waarin staten en bevolkingen verkeren¹⁹⁶. Vrede is net een uitzonderlijke situatie. Oorlog is de regel, vrede de uitzondering. Binnen dit systeem, zijn de subjecten van het internationale recht gelijk¹⁹⁷. Het hoeft dan ook weinig verbazing te wekken, dat een dergelijke uitzonderingstoestand bij het aflopen van een vredesverdrag automatisch opgeheven wordt en de initiële situatie van strijd en onrust terugkeert. “Macht” is belangrijker dan juridisch “gelijk” hebben¹⁹⁸.

Wie de internationale politieke context van Hobbes’ eigen tijdvak als achtergrond ziet voor zijn geschriften, kan niet veel anders dan hem volgen in deze redenering. Hobbes wil de internationale rechtsorde beschrijven *zoals ze is*, niet *zoals ze zou moeten zijn*. Waar andere rechtsgeleerden in zijn opinie voornamelijk een ideale wereld in ogenschouw nemen, bekijkt Hobbes de situatie door de ietwat cynische bril van een observerend wetenschapper.

3. De contractuele school van Pufendorf

47. De Zweedse en Pruisische diplomaat Samuel PUFENDORF (1632-1694)¹⁹⁹ neemt evenmin vrede met de Thomistische²⁰⁰ of Grotiaanse benaderingen, maar doet dit vanuit een radicaal

¹⁹¹ Th. CHRISTOV, *o.c.*, 568.

¹⁹² P. PIIRIMAE, “Just War in Theory and Practice: the legitimation of the Swedish intervention in the Thirty Years War”, *The Historical Journal*, XLV (2002), 511-515.

¹⁹³ Handvest van de Verenigde Naties van 26 juni 1945, ondertekend te San Francisco, B.S. 1 januari 1946.

¹⁹⁴ E. VAN BOGAERT, *Volkenrecht*, Brussel, Elsevier, 1973, 153; H. GROTIUS, *o.c.*, 86.

¹⁹⁵ Vrij naar L. LIPSON, *De grondslagen van de politieke wetenschap*, Aula, Antwerpen, 1967, 439; C.G. ROELOFSEN ziet Hobbes’ theorie dan ook als de “ontkenning van het internationale recht” (in A.C.G.M. EYFFINGER (ed.), *Compendium Volkenrechtsgeschiedenis*, Deventer, Kluwer, 1991, 104-106).

¹⁹⁶ A. NUSSBAUM, *A concise History of the Law of Nations*, New York, MacMillan, 1947, 112.

¹⁹⁷ A. NUSSBAUM, *o.c.*, 114. Een stelling die door Pufendorf nog veel sterker wordt verdedigd (*ibid.*, 118).

¹⁹⁸ R. LESAFFER, *Defensive warfare...*, 17.

¹⁹⁹ L. KRIEGER, “History and Law in the Seventeenth Century: Pufendorf”, *Journal of the History of Ideas*, XXI (1960), pp. 198-210.

²⁰⁰ A. NUSSBAUM, *o.c.*, 116: “With the scholastics, he had no patience [...] he refused to take cognisance of what he called their “petty syllogisms, falling in with the songs of the realm of darkness”.

ander standpunt dan Hobbes. In tegenstelling tot Hobbes, vindt hij niet dat oorlog de natuurlijke toestand van het internationale statensysteem is²⁰¹. Waar de middeleeuwse doctrine de klemtoon legt op de preponderantie van het natuurrecht, kan hij haar op zijn beurt evenwel niet volgen. Recht dat verondersteld wordt van God te komen, valt onder het *ius divinum*, dat radicaal gedistingeerd wordt van het positieve recht. Het is goed mogelijk dat bepalingen van het *ius civile* in overeenstemming zijn met Christelijke principes, maar het is geen absolute vereiste.

Net als individuen in het privaatrecht, beschikken ook Staten volgens Pufendorfs *De iure naturae et gentium libri octo* (1672) over de mogelijkheid om in onderlinge overeenstemming de voorwaarden voor het uitvechten en beëindigen van een conflict te bepalen²⁰². Wat niet in overeenstemming is met wat de partijen overeenkomen (internationaal gewoonterecht en gebruiken), kan men radicaal aan de kant schuiven²⁰³. Ook het systeem van Pufendorf sluit aan bij de realiteit: Europa ligt bezaaid met een dicht netwerk van vaste dan wel ingehuurde ambassadeurs en gezanten, die quasi permanent onderhandelen over de onderlinge verplichtingen van hun vorsten²⁰⁴.

B. Depatrimonialisering: het privaatrecht speelt niet tussen staten

48. Het verdrag van de Pyreneeën uit 1659, waarin stukken grondgebied als huwelijkse huisraad worden verhandeld tussen de Franse koning en zijn aanstaande schoonfamilie, is een mooi voorbeeld van de patrimoniale conceptie van de staat. Ook het devolutieargument dat de Franse diplomatie inroept vanaf 1663 (en met verve werd weerlegd door Lisola, die onder andere werd beïnvloed door Duitse publiekrechtstheoretici als Althusius), past perfect in die opvatting: *grondgebied volgt de persoon van de monarch*. De relevantie van de ontwikkeling naar de vrede van Utrecht bestaat er in dat dergelijke ideeën niet meer terugkeren.

In de meeste handboeken wijst men hierbij op de beslissende rol van Willem III als “vader van het equilibrium”. Wij zijn geneigd deze interpretatie te volgen voor de verdelingsverdragen van 1698 en 1699²⁰⁵, maar toch is de “andere” staatsopvatting al aanwezig in het *geheime verdelingsverdrag van 1668* tussen Leopold I en Lodewijk XIV. Hoewel daar strikt genomen geen aanleiding toe bestond, worden we hier voor het eerst geconfronteerd met een situatie waarin men naar een juridische oplossing tussen twee staten zoekt, rond een kwestie die voorheen als puur patrimoniaal zou zijn afgedaan.

De nagenoeg universele huwelijkse verstrengeling tussen Habsburg en de Bourbons mag dan al de schijn geven van een quasi-middeleeuwse en privaatrechtelijke dading over een gerezen dispuut, voortaan spreekt men in termen van staten en niet van families. Een van de beste argumenten hiervoor, is het cynisme waarmee men aangegane contracten tussen “families” terzijde schuift en het gemak waarmee genealogische *casus belli* worden geconstrueerd²⁰⁶.

---

²⁰¹ Hij wordt hierin bijgetreden door Christian WOLFF en de Zwitser Emerich DE VATEL. Het natuurrecht dwingt volgens hen de staten tot vrede (G. LIVET, *o.c.*, 197). Immanuel KANT is dan weer de Hobessiaanse mening toegedaan: vrede is een zaak van wil en rede en géén natuurlijke toestand (*Zum Ewigen Friede*, aangehaald bij G. LIVET, *o.c.*, 224).

²⁰² A. NUSSBAUM, *o.c.*, 115.

²⁰³ A. NUSSBAUM, *o.c.*, 117. Eventueel kan men ook de contractuele opvatting van Alberico Gentili (waarbij belligerenten een zekere “dagvaardingsstermijn” in acht dienen te nemen tussen oorlogsverklaring en het begin van de vijandelijkheden” als een voorloper van dit systeem beschouwen (H. DUCHHARDT, “La guerre et le droit des gens dans l’Europe du XVIe au XVIIIe siècle”, in Ph. CONTAMINE (ed.), *Guerre et concurrence entre les Etats européens du XIVe au XVIIIe siècle*, Parijs, PUF, 1998, 349).

²⁰⁴ L. BELY, *Espions et Ambassadeurs...*, 85-111 (« Réseaux et filières »), 351-372 (« Les voyageurs du prince »).

²⁰⁵ G. LIVET, *o.c.*, 104, die het fnuiken van de Oostenrijkse ambities als drijfveer ziet in 1698-1699.

²⁰⁶ S. C. NEFF, *War and the law of Nations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 90-91: “This age of calculation was nothing resembling an era of peace. On the contrary, the major European powers oscillated into and out of war with one another, in various ever-shifting combinations, with monotonous regularity [...] In the

49. De analyse van A. OSIANDER, die bij de onderhandelingen van Utrecht *drie niveau's* aan actoren onderscheidt, geeft het beste weer in welke mate de classificatie van actoren in het verdragsjargon veranderd is. Men kan weliswaar niet ontkennen dat soevereinen uit eigen naam optreden, maar dit is niet langer het enige niveau waarop een verdrag gesloten wordt. Uiteraard blijft de monarch het voornaamste identificatiepunt voor een geografische volkenrechtelijke entiteit. Dat verhindert evenwel niet dat ook “staten” (zoals de Republiek) en “naties” (benaming die soms voor het Heilig Roomse Rijk wordt gebruikt) als hybriede rechtspersonen opduiken²⁰⁷.

---

practice of state, if not in the ruminations of scholars, the just-war ethos was very little in evidence.” (eigen onderlijning)

²⁰⁷ A. OSIANDER, *o.c.*, 102-109. Zo kunnen meerdere “staten” (bestuurlijk niveau) onder één monarch vallen. Een staat kan ook op zichzelf (externe) soevereiniteit bezitten, bij gebrek aan een “monarch” die optreedt in haar naam. “Natie” is dan weer synoniem voor bevolking van een gebied, dat meerdere staten kan omvatten. Een niet te verwaarlozen neveneffect van de onderhandelingen was de erkenning van de keurvorst van Brandenburg (een “staat”) als de eerste koning (“monarch”) van Pruisen (Frederik I, die zich reeds in 1701 had geautoproclameerd in Königsberg).

V. Conclusie: de juridische en politieke betekenis van het bereikte “machtsevenwicht”

“Une disposition de choses au moyen de laquelle aucune puissance ne se trouve en état de prédominer absolument et de faire la loi aux autres”

E. De Vattel²⁰⁸

50. Op het congres van Utrecht laat “Queen Anne” het niet na haar bondgenoten in de Republiek te herinneren aan de juiste motivering waarmee haar land in de Heilige alliantie is gestapt. Engeland wil een evenwicht in Europa. Het is de oorlog begonnen om de veiligheid van de Republiek te vrijwaren, maar deze doelstelling lijkt stilaan bereikt (vooral gezien de aangehouden en belastende financiële inspanning die het verbond vergt)²⁰⁹.

Niet alleen het politieke verloop en het besluit van de Spaanse Successieoorlog, maar ook de aanleiding kan in deze theorie perfect geduid worden. De *casus belli* voor de geallieerden ligt niet zozeer in een Franse agressie. Door het testament van Karel II te aanvaarden voor zijn minderjarige kleinzoon Filips van Anjou, begaat Lodewijk XIV stricto sensu geen agressie²¹⁰. In de feiten bezetten de Franse troepen van Boufflers wel de Zuidelijke Nederlanden, maar slechts op instructie van de nieuwe legitieme vorst. In de opvatting van Grotius en Pufendorf (*pacta sunt servanda*²¹¹) kan Lodewijk een schending van zijn verdragsrechtelijke verplichtingen jegens Willem III worden verweten. Hij respecteert de onthoudingsplicht niet, die uit het verdelingsverdrag van 1699 voortvloeit. Formeel-juridisch kan de niet-nakoming van deze verbintenis een militaire reactie rechtvaardigen.

Toch beroept men zich bij het verdrag van Den Haag uitdrukkelijk op het Europese machtsevenwicht, wat eerder een *politieke* dan een juridische norm is. Leopold I erkent *de facto* de rol van Willem III als “arbitrator van Europa” door de versterking van de “*pax et tranquillitas totius Europae*” in te roepen als reden om ten strijde te trekken (art. II)²¹². Engeland en de heren Staten-Generaal zullen zich benaastigen om de Keizer een billijke en redelijke genoegdoening te bezorgen in de zaak van de successie. Wat men *niet* zegt, is dat de Oostenrijkse Habsburgers de hele erfenis mogen opeisen. Is dit niet de formele aanleiding tot het beginnen van een oorlog, dan vormt art. III²¹³ de inhoudelijke rechtvaardiging om ten strijde te trekken.

Deze bepaling wordt niet slechts één keer opgenomen in een verdrag tussen drie partijen (Engeland, de Republiek en de Keizer), maar keert ook terug bij de aansluiting van andere leden bij de alliantie (Portugal, Pruisen), vormt de leidraad voor de buitenlandse politiek van Bolingbroke én zal het consensusprincipe zijn op het congres van Utrecht, waar men de Fransen niet in een “*Diktat*” wenst onder te dompelen. Het versnipperen van de Franse macht elimineert immers de tegenhanger voor de Oostenrijkse dominantie op het continent. Als Karel VI niet akkoord kan gaan met het verdrag van Utrecht, is het precies omdat hij Frankrijk verder vernederd wil zien.

²⁰⁸ H. LEGOHÉREL, *o.c.*, 47.

²⁰⁹ Brief van de Koningin aan de Staten-Generaal van 18 januari 1713, L. BÉLY, *Espions et ambassadeurs...*, 543.

²¹⁰ R. DE SCHRIVER, *Jan van Brouckhoven...*, 217.

²¹¹ P. HAGGENMACHER, *o.c.*, 70-71.

²¹² H. VON SRBIK, *o.c.*, 346.

²¹³ H. VON SRBIK, *ibid.*, “ad obtinendam via amicabile et per transactionem solidam et firmam Caesareae Suae Maiestati satisfactionem aequam et rationi convenientem in causa memoratae successionis”. (eigen onderlijning).

1. Machtsevenwicht als resultaat van een politiek en militair proces

51. Men kan als kritiek op het “machtsevenwicht” van Utrecht naar voor brengen dat het als resultaat de internationale betrekkingen in de praktijk niet minder oorlogszuchtig maakt, dat men even hongerig als voorheen blijft kijken naar gunstig gelegen grondgebied van een andere vorst²¹⁴. Toch neemt dit niet weg dat Utrecht een zekere juridische stabiliteit brengt. Als we enkel het statuut van de Zuidelijke Nederlanden bekijken, dan blijft dit –ondanks Frans-Britse botsingen onder Lodewijk XV in de Oostenrijkse Successieoorlogen en de Zevenjarige Oorlog²¹⁵– onveranderd tot de eerste slag van Jemappes. Regelingen die niet gecontesteerd worden, zijn zeer zeldzaam in het Europese systeem van de Nieuwe Tijd²¹⁶. Contestatie staat evenwel niet altijd gelijk aan een verandering in het juridische statuut. Een dergelijke ingreep vereist immers een wilsovereenstemming tussen de voornaamste belanghebbenden om een verandering in een verdrag vast te leggen. Slaagt men er niet in om alle belanghebbenden bij het proces te betrekken (zoals bijvoorbeeld in de verdelingsverdragen over de erfenis van Karel II, waar de stervende vorst eigenlijk gewoon weerwraak neemt op de Franse en Engelse koning, die zijn rijk willen verdelen om de Habsburgers als opkomende macht te dwarsbomen), dan komt men niet tot een blijvend akkoord.

Het machtsevenwicht van de “oorlogen van Lodewijk XIV” heeft de verdienste dat het uitmondt in een regeling die intact blijft, ondanks de moeilijk te onderdrukken neiging bij een aantal actoren om ze te veranderen. Was Utrecht niet de best denkbare en meest duurzame oplossing geweest, dan had men tot een andere regeling moeten komen. De vrede komt op een moment waar men inziet dat de strijd uitzichtloos is (het overlijden van Jozef I brengt de Engels-Oostenrijkse alliantie aan het wankelen, de economische toestand in Frankrijk gaat sterk achteruit, veldslagen brengen enkel patstellingen voort). Wie het verdrag tekent, beschikt niet meer over de mogelijkheden om de situatie nog *manu militari* te veranderen.

Het akkoord is in geen geval een perfect billijke verdeling, gericht op een duurzame periode van vrede. Men zou kunnen zeggen dat het, opnieuw, net als bij de voorgaande verdragen erom gaat een moment in de geschiedenis te bevroeren²¹⁷ tot men weer kan verder vechten. Maar de solide pragmatische basis waarop het steunt, heeft in de feiten een langere periode van stabiliteit in Europa gebracht: “*La balance est un état de repos trompeur: sous un calme apparent, les forces contraires tendent à agir...*”²¹⁸.

2. Machtsevenwicht als juridisch en moreel argument

52. Wat Utrecht in de tweede plaats duidelijk maakt, is dat het volkenrecht voortaan gemaakt wordt door *staten*, die bij overeenkomst vastleggen wat hun wederzijdse rechten en verplichtingen zijn. Het inroepen van moreel-theologische argumenten om ten strijde te trekken, is grotendeels weggefallen. Het pragmatische concept van “machtsevenwicht” of “*tranquillité de l'Europe*” vervangt niet alleen in de feiten, maar ook in de teksten verwijzingen als die naar de eenheid van de Christenheid. Machtsevenwicht als *doelstelling* rechtvaardigt handelingen van staten en vorsten²¹⁹. *Opinio iuris* en statenpraktijk, die samen het natuurrecht uitmaken, zitten vervat in de handelingen van internationale actoren en commentaar van leken-juristen. Niet meer in de opinie van theologen.

---

²¹⁴ K. J. HOLSTI, *Peace and war: armed conflicts and international order 1648-1989*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 80.

²¹⁵ Waar Lodewijk XV bij het verdrag van Aken (1748), ondanks de wapenfeiten van Maurice De Saxe de Zuidelijke Nederlanden terug in Oostenrijkse handen liet (G. LIVET, *o.c.*, 112).

²¹⁶ K.J. HOLSTI, *o.c.*, 85-86 lijst zevenentwintig Europese oorlogen op tussen 1715 en 1792.

²¹⁷ K.J. HOLSTI, *o.c.*, 81.

²¹⁸ G. LIVET, *o.c.*, 9.

²¹⁹ W. GREWE, *The epochs of international law*, Berlijn, Walter De Gruyter, 2000, 332.

53. Het machtsevenwicht of voortijdige “concert van Europa” in lyrische termen bezingen, lijkt ons geen passende conclusie bij de feitelijke achtergrond. We kunnen ons echter evenmin aansluiten bij de pessimistische visie van Hobbes, die een consensus tussen staten als een efemere afwijking in een natuurlijke internationale “staat van oorlog” ziet.

Ligt de waarheid dan in het midden? De enige objectief benaderbare meting van een “machtsevenwicht” lijkt ons de optekening van hard bevochten, stroeve en relatief stabiele afspraken in juridische instrumenten²²⁰. Het machtsevenwicht is een *pragmatische norm*. Eerder “le meilleur du pire”, dan een ideaaltype of een de werkelijkheid *vormgevend* systeem²²¹. Zo dient het ook bestudeerd te worden.

---

²²⁰ “La balance que les traités ont établie entre les puissances européennes” (Littré, aangehaald bij G. LIVET, *o.c.*, 11).

²²¹ Zoals Vattel het bijvoorbeeld ziet voor de internationale handel (Th. CHRISTOV, *o.c.*, 573).

VI.1. Bibliografie

A. Verdragen

1. Verdragencollecties

DU MONT J., *Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection & de garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordats, & autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'empereur Charlemagne jusques à présent; avec les capitulations imperiales et royales ... & en général de tous les titres, sous quelque nom qu'on les désigne, qui peuvent servir à fonder, établir, ou justifier les droits et les interets des princes et etats de l'Europe; le tout tiré en partie des archives.* Amsterdam/ Den Haag, Brunel & Wetstein, Husson & Levier, 1726-1731, 15 v.

GREWE, S., *Fontes Historiae Iuris Gentium*, Berlijn, Walter De Gruyter, 1988, 4 v. (GREWE)

PARRY, C., *The Consolidated Treaty Series*, New York, Dobbs Ferry, 1969, 231 v. (CTS)

VAST, H., *Les grands traités du règne de Louis XIV*, Parijs, A. Picard et fils, 1893, 3 v.
(geconsulteerd via de online Gallica-collectie van de Bibliothèque Nationale de France,
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55623h>)

VON SRBIK, H., *Österreichische Staatsverträge. Niederlande. Erster Band: bis 1722*, Wenen, Adolf Holzhausen Verlag, 1912, 648 p.

2. Individuele akten

Spaans-Hollands Vredesverdrag van Münster, 30 januari 1648 (CTS I, 1-118).

Vredesverdrag tussen de Franse Koning Lodewijk XIV en de Spaanse koning Filips IV van 7 november 1659 (GREWE, II, 302-309).

Huwelijkscontract van Lodewijk XIV en Maria Theresia (LEGRELLE, I, 416-431).

Eerste en tweede verzakingsakte van koningin Maria Theresia van 2 juni 1660 (LEGRELLE, I, 432-457).

Testament van Filips IV van Spanje, gedaan op 14 september 1665 te Madrid, getekend in naam van de koning door de graaf van Castrillo (LEGRELLE, I, 458).

Verdrag van Aken van 2 mei 1668 tussen de Franse en de Spaanse koning (CTS, XI, 11-32).

Verdrag van Aken tussen de Britse en de Franse koning en de Republiek, 2 mei 1668 (CTS, XI, 1-9).

Verdrag van Nijmegen tussen de Franse koning en de Republiek der Verenigde Provinciën van 10 augustus 1678 (GREWE, II, 202-209).

Verdrag van Nijmegen tussen de Franse koning en de Koning van Spanje van 17 september 1678 (GREWE, II, 202-209).

Verdrag van Nijmegen tussen de Keizer en de Franse koning van 5 februari 1679 (GREWE, W, II, 202-209).

Verdrag van Rijswijk tussen de Franse Koning en de Republiek der Verenigde Provinciën van 20 september 1697; Verdrag van Rijswijk tussen de Keizer en de Franse Koning van 20 oktober 1697, (GREWE, II, 210-216).

Verdrag van Loo tussen de allerchristelijkste koning van Frankrijk, de koning van Groot-Brittannië en de heren Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën der Nederlanden van 11 oktober 1698 (CTS, XXII, 197-206).

Vredesverdrag van Karlowitz tussen de Keizer en het Ottomaanse rijk van 11 oktober 1698 (GREWE, II, 354-355).

Ontwerp-verdrag van 11 juni 1699 tussen de allerchristelijkste koning van Frankrijk, de koning van Groot-Brittannië en de heren Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën der Nederlanden (LEGRELLE, III, 669-680).

Verdrag tussen de allerchristelijkste koning van Frankrijk, de koning van Groot-Brittannië en de heren Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën der Nederlanden van 3 en 25 maart 1700 (LEGRELLE, III, 690-706).

Testament van Karel II, katholieke koning van Spanje, 2 oktober 1700 (MAQUART, M.-F., *Le réseau français à la cour de Charles II d'Espagne : jeux diplomatiques de fin de règne - 1696-1700*, 647-660).

Verdrag van Den Haag tussen de heren Staten-Generaal, zijne Heilige Majesteit de koning van Groot-Brittannië en zijne Keizerlijke en Koninklijke Hoogheid Leopold I, van 7 september 1701 (VON SRBIK, I, nr. 18, 343 e.v.).

Verdrag van Utrecht, tussen de Engelse Koningin Anne en de Franse Koning, 11 april 1713 (GREWE, II, 217-229).

Verdrag van Utrecht tussen de Franse en de Spaanse Koning, 13 juli 1713 (GREWE, II, 230-239).

Vredesverdrag van Rastatt tussen de Keizer en de Franse Koning, 6 maart 1714 (W. GREWE, II, 240-254).

Verdrag van Antwerpen tussen zijne Britse Majesteit George I, de heren Staten-Generaal van de Nederlanden en zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit Karel VI, 15 november 1715 (VON SRBIK, I, nr. 34).

B. Rechtsleer

1. Boeken en bijdragen

BERNHARDT, R., (ed.). *Encyclopedia of Public International Law*, North-Holland, New York, 1984, 4 v.

CORNETTE, J., *Le roi de Guerre : essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*, Parijs, Payot, 1993, 448 p.

DE SCHRYVER, R., "Who had sovereignty in the Southern Netherlands during the War of the Spanish Succession (1700-1715)?" in X (ed.), *Liber amicorum Jan Buntinx. Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd*, Leuven, Universitaire Pers, 1981, XXI+627 p.

DINSTEIN Y., *War, aggression and self-defence*, Cambridge, Cambridge University Press, XXVIII+300 p.

GODDING, P., *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, Paleis der Academiën, 1991, 602 p.

GREWE, W., *The epochs of international law*, Berlijn, Walter De Gruyter, 2000, XXII + 780 p.

GROTIUS, H., *Het recht van oorlog en vrede: prolegomena en Boek I*, Baarn, Ambo, 1993, 391 p. (vert. LINDEMANS, J.F.).

GROTIUS H., *H. Grotius of the rights of war and peace, in three volumes; ... Together with the author's own notes. Done into English ....*, Londen, 1715, 329+654+406 p.
(beschikbaar op Gale Group ©, *Eighteenth Century Collections Online*,
<http://galenet.galegroup.com/servlet/ECCO>, Gale Document Number CW3324319936)

HOBBS, Th., *The moral and political works of Thomas Hobbes of Malmesbury. Never before collected together. To which is prefixed, the author's life*, Londen, 1750, 730 p.
(beschikbaar op Gale Group ©, *Eighteenth Century Collections Online*,
<http://galenet.galegroup.com/servlet/ECCO>, Gale Document Number CW3319929738)

JANSENIUS, C., *Alexandri Patricii Armacani ... Mars gallicus, seu de iustitia armorum, et foederum regis Galliae, libri duo*, S.l., s.n., 1636, 289 p.

KELSEN H., *The Law of the United Nations*, Londen, Stevens, 1958, XVII + 994 p.

LEGOHEREL, H., *Histoire du droit international public*, Parijs, PUF, 1996, 127 p.

LESAFFER, R. (ed.), *Peace treaties and international law in European history: from the late Middle Ages to World War One*, New York, Cambridge University Press, 2004, XXII+481 p.

LESAFFER, R., *Europa: een zoektocht naar vrede? 1453-1763 en 1945-1997*, Leuven, Universitaire Pers, 1999, XXXIII + 694 p.

MOUSNIER, R. (ed.), *Le conseil du Roi, de Louis XIII à la Révolution*, Parijs, PUF, 1970, 378 p.

NABULSI, K., *Traditions of War. Occupation, resistance, and the Law*, Oxford, Oxford University Press, 2005, XII+294 p.

NEFF, S.C., *War and the law of nations: a general history*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, XII+443 p.

NUSSBAUM, A., *Concise history of the Law of Nations*, New York, Mac Millan, 1947, XI+361 p.

- OSIANDER, A., *The states system of Europe, 1640-1990: peacemaking and the conditions of the international stability*, Oxford, Clarendon Press, 1994, 358 p.
- PREISER, W., en VEROSTA, S., "History of the Law of Nations", in BERNHARDT, R.(ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, New York, Nort-Holland, 1984, deel VII, 126-179.
- RIGAUDIÈRE, A., *Introduction historique à l'étude du droit et des institutions*, Parijs, Economica, 2005, 666 p.
- ROBINSON O., FERGUS T., en GORDON, W., *An introduction to European Legal History*, Abingdon, Professional Books, 1985, X + 570 p.
- RUDDY, F.S., *International law in the Enlightenment: the background of Emmerich de Vattel's "Le droit des gens"*, New York, Oceana Publishing, 1975, XVI + 364 p.
- STOLLEIS, M., *Staat und Staatsraison in der frühen Neuzeit*, Frankfurt-am-Main, Suhrkamp, 1995, 350 p.
- SUEUR, Ph., *Histoire du Droit Public Français XVe-XVIIIe Siècle*, Parijs, PUF, 1989, 2 v.
- TRUYOL Y SERRA, A., *Histoire du droit international public*, Parijs, Economica, 1996, VIII+188 p.
- TUCK, R., *The rights of war and peace: political thought and the international order from Grotius to Kant*, Oxford, Oxford University Press, 1999, 243 p.
- VAN BOGAERT, E., *Volkenrecht*, Brussel, Elsevier-Sequoia, 1973, 602 p.
- VAN CAENEGEM, R.C., *An historical introduction to western constitutional law*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, X+338 p.
- VAN CAENEGEM, R.C., *Over koningen en bureaucraten*, Amsterdam, Elsevier, 1977, 383 p.
- VAN DER MOLEN, G.H.J., *Alberico Gentili and the development of international law*, Leiden, Sijthof, 1968, XVII + 348 p.
- VATTEL, E. de, *The law of nations, or, principles of the law of nature, applied to the conduct and affairs of nations and sovereigns. From the French of Monsieur de Vattel*, Londen, 1797, 566 p.
(beschikbaar op Gale Group ©, *Eighteenth Century Collections Online*,
<http://galenet.galegroup.com/servlet/ECCO>, Gale Document Number CW3304920752)
- VON PUFENDORF, S., *De iure naturae et gentium Libri VII cum commentarii Hertii en Barbeyrac et animadversionibus Gottfridi Mascoy*, Leipzig, 1744.
- VON PUFENDORF, S., *Le droit de la nature et des gens, ou système général des principes les plus importants de la morale, de la jurisprudence, et de la politique. Par le baron de Pufendorf, traduit du Latin par Jean Barbeyrac, ... Avec des notes du traducteur; & une préface*, Londen, 1740, 560 + 589 +557 p.
(beschikbaar op Gale Group ©, *Eighteenth Century Collections Online*,
<http://galenet.galegroup.com/servlet/ECCO>, Gale Document Number CW3308145387)

X. (ed.), *Les fondateurs du droit international : F. de Vitoria, A. Gentili, F. Suarez, Grotius, Zouch, Pufendorf, Bynkershoek, Wolf, Vattel, de Martens leurs oeuvres, leurs doctrines*, Vaduz, Topos, 1998, XXI+691 p.

2. Tijdschriftartikelen

CHRISTOV, TH., "Liberal internationalism revisited : Grotius, Vattel, and the The International Order of States", *The European Legacy*, X (2005), nr. 6, 561-584 (geraadpleegd via elin.ugent.be, laatst op 23-03-2007).

GERAUD-LLORCA, E., "L'actualité du droit des gens à la veille de la Révolution. Le traité anonyme de 1786", *Revue de l'histoire du droit* 1993, 211-225.

KRIEGER, L., "History and Law in the Seventeenth Century: Pufendorf", *Journal of the History of Ideas*, XXI (1960), 198-210.

LESAFFER, R., "Charles V, Monarchia Universalis and the Law of Nations (1515-1530)", *The Legal History Review* LXXI (2003), 79-123.

LESAFFER, R., "Defensive warfare, prevention and hegemony: The justifications for the Franco-Spanish War of 1635", *IILJ Working Paper* 2006/8 (History and theory of International Law Series), www.iilj.org.

LESAFFER, R., "In de marge van de rechtsgeschiedenis? Politieke verdragen als rechtshistorische bron (13de-18de eeuw)", *Standen en Landen: Nieuwsbrief*, V, 1997, 60-76.

LESAFFER, R., "Het moderne volkenrecht (1450-1750)", *Onze Alma Mater*, LII, 1998, 426-451.

OSIANDER, A., "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization* LV (2001), 251-287.

PIIRIMAE, P., « Just War in Theory and Practice: the legitimation of the Swedish intervention in the Thirty Years War », *The Historical Journal*, XLV (2002), 499-523.
(geraadpleegd via <http://elin.UGent.be>, laatst op 05-04-2007)

C. Bronnen en historische bibliografie

1. Bronnen

a) Bronnen in handschrift

DE FER, N., en STARCMAN, P., *Provinces des Pais Bas, divisées suivant les traités d'Utrecht, de Rastatt, et d'Anvers, fait en 1713, 1714 et 1716, et ou les nouvelles barrières sont marquées par N. de fer géographe de sa Majesté Catholique*, (Kaartenzaal Universiteitsbibliotheek Gent, BRKZ.KRT.2580).

b) Uitgegeven bronnen

CHANDLER, D.G., *Military memoirs of Marlboroughs Campaigns 1702-1712 (Captain Robert Parker & the Count of Mérode-Westerloo, Field Marshal of the Holy Roman Empire)*, Londen, Greenhill Books/Lionel Leventhal Ltd., 1998, 276 p.

DU MONT, J., en ROUSSET DE MISSY, J., *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*, Isaac van der Kloot, Den Haag, 1729-1747, LXI + 132+ 336 p..

LEGRELLE, A., *La Diplomatie Française et la Succession d'Espagne*, Gent, Dullé-Plus, 1890, 530 + 717 + 788 + 833 p.

LE ROY LADURIE, E. (ed.), *Les plus belles pages manuscrites de l'histoire de France*. Robert Laffont, Parijs, 1993, 432 p.

MIGNET, N., *Les Négociations sur la Succession d'Espagne sous Louis XIV*, Parijs, Imprimerie Royale, 1835, 552 + 650 + 711 + 712 p (Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, publiés par ordre du Roi et par les soins du Ministère de l'Instruction Publique, première série : histoire politique).

PELET, J.J.G., en LE VAULT, F.E., *Mémoires militaires relatifs à la Guerre de la Succession d'Espagne: extraits de la correspondance de la cour et des généraux rédigés au dépôt de la guerre, de 1763 à 1788*, Parijs, Imprimerie Nationale, 1836-1842, 536 p.+ 892 p. (vol V en VII).

RADDATZ, H., *Vendôme und der Feldzug in Flandern 1708*, Schwerin, 1878, 53 p.

SNYDER, H.L., *The Marlborough-Godolphin correspondence*, Oxford, Clarendon Press, 1975, 589 + 1185 p.

TORCY, J.B.Colbert, Marquis de, *Memoirs of the Marquis of Torcy, Secretary of State to Lewis XIV. Containing the history of the negotiations from the Treaty of Ryswic to the Peace of Utrecht. Translated from the French*, Londen, 1757, 418 + 363 p.
(beschikbaar op Gale Group ©, *Eighteenth Century Collections Online*,
<http://galenet.galegroup.com/servlet/ECCO>, Gale Document Number CW3301430533)

VON HARRACH, F., *Mémoires et négociations secrètes de Ferdinand-Bonaventure, comte d'Harrach... depuis l'année 1695 jusqu'au traité de partage*, Den Haag, Husson, 1720, II v.

VEENENDAAL, A.J. Jr., m.m.v. SCHOUTEN, M.T.A., *De Briefwisseling van Antonie Heinsius 1702-1720*, Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Rijksgeschiedkundige Publicatiën), 2001, 19 v.

VILLARS, C.L.H. Duc de, *Mémoires*, Société de l'Histoire de France, Parijs, 1884.

VREEDE, G.G., *Correspondance diplomatique et militaire du duc de Marlborough, du grand-pensionnaire Heinsius et du trésorier-général des provinces-unies, Jacques Hop*, Amsterdam, Schleijer, 1880, XL+273 p.

VRYER, A. de, *Histori van Joan Churchill, hertog van Marlborough en prins van Mindelheim*, Amsterdam, By Jakobus Loveringh en Jan Roman den Jongen, 1738-1740, 4 v., s.p.

X., *The history of the Treaty of Utrecht. In which is contain'd, a full account of all the steps taken by France, to bring the allies to a treaty during the war, and by that means to divide them. ... To which is occasionally added, a brief relation of the progress of the arms of the allies*, Londen, 1712, 448 p.

(beschikbaar via: Gale Group ©, *English Short Title Catalogue. Eighteenth Century Collections Online*, <http://galenet.galegroup.com/servlet/ECCO>, Gale Document Number CW3300385181).

2. Bibliografie

a) Bibliografieën en werkinstrumenten

BÖHM, B., *Bibliographie zur Geschichte des Prinzen Eugen von Savoyen und seiner Zeit*, in KOMMISSION FÜR NEUERE GESCHICHTE OESTERREICHS (ed.), *Veröffentlichungen*; XXXIV (1970), Kraus Reprint, Wenen, XI+208 p.

CALVIN DICKINSON, W., HITCHCOCK, E.R., HATTENDORF, B., *The War of the Spanish Succession, 1702-1713: A Selected Bibliography*, Westport, Greenwood, 1996, XI+140 p.

GURAL, P., PILLORGET, P. en AGULHON, M., *Guide de l'étudiant en Histoire Moderne et Contemporaine*, Parijs, PUF, 1971, 331 p.

VAN EENOO, R.(ed.), *Bibliografie van de geschiedenis van België*, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel (lopend).

X., *Bibliographie annuelle de l'histoire de France*, Parijs CNRS, (lopend).

b) Boeken en bijdragen

BAROZZI, N. en BERCHET, G., *Relazioni degli Stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneti, nel secolo decimosettimo*. Naratovich, Venetië, 1856-1860, 2 v.

BELFIELD, E., *Oudenarde 1708*, Londen, Charles Knight, 1972, XI+72 p.

BELY, L., *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Parijs, Fayard, 1990, 906 p.

BELY, L., BERENGER, J., en CORVISIER, A. (eds.), *Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle*, S.E.D.E.S., Parijs, 1991, 2 v.

BELY, L., ALLAIN, J.-C., en AUTRAND, F. (eds.), *Histoire de la diplomatie française*, Perrin, Parijs, 2005, 1050 p.

BELY, L., *La France Moderne 1498-1789*, Parijs, PUF, 2003 XV+686 p.

BELY, L., LE FLEM, J.-P., D'ALBERT, Y.R., e.a. *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*, Parijs, PUF, 2003, VI+388 p.

BELY, L. (ed.), *L'Europe des traités de Westphalie*, Parijs, PUF, 2000, VI + 615 p.

BELY, L. (ed.) , *L'invention de la diplomatie : Moyen Age, Temps Modernes*, Parijs, PUF, 1998, 376 p.

BERENGER, J., *Léopold Ier (1640-1705): Fondateur de la puissance autrichienne*, Parijs, PUF, 2004, 510 p.

BERENGER, J., *Les Gravamina, remonstrances des diètes de Hongrie de 1655 à 1681*, Parijs, PUF, 1975, 332 p.

BERTRAND, L., *Louis XIV*, Parijs, Fayard, 1947, 410 p.

- BLED, J.-P., *Frédéric le Grand*, Parijs, Fayard, 2004, 640 p.
- BLANCHARD, A., *Vauban*, Parijs, Fayard, 1996, 682 p.
- BRAUBACH, M., *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie*, München, Oldenbourg, 1965, 469+496+463+497+576 p.
- BROMLEY, J.S., *The rise of Great Britain and Russia 1688-1715/25*, Cambridge, Cambridge University Press, XXXIV+947 p.
- BURKE, P., *Louis XIV. Les Stratégies de la Gloire*, Parijs, Editions du Seuil, 1995, 324 p.
- CHALINE, O., “La gloire du prince Eugène”, 259-275 in : TOLLET, D. (ed.), *Guerres et paix en Europe Centrale aux époques moderne et contemporaine : mélanges d’histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, Presses de l’université de Paris-Sorbonne, Parijs, 2003, 662 p.
- CHANDLER, D.G., *Marlborough as Military Commander*, Staplehurst, Spellmount Ltd, 2003, 368 p.
- CHANDLER, D.G., *The Art of Warfare in the Age of Marlborough*, Spellmount Ltd, Londen, 1990, 317p.
- CHURCHILL, W., *Marlborough, his Life and Times*. Charles Knight, Londen, 1936.
Vert. WELZ, E.J., *Marlborough, zijn leven en zijn tijd*. Orion, Antwerpen, 1947-1948, 548+554+528+612 p.
- CONTAMINE, Ph. (ed.), *Guerre et concurrence entre les Etats européens du XIVe au XVIIIe siècle*, Parijs, PUF, 1998, XII + 414 p.
- COOMBS, D., *The conduct of the Dutch. British opinion and the Dutch Alliance during the War of the Spanish Succession*, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1958, 405 p.
- CORVISIER, A., *La France de Louis XIV : Ordre intérieur et place en Europe*, Parijs, S.E.D.E.S., 1979, 400 p.
- COX, B., *King William’s European Joint Venture*, Assen, Van Gorcum, 1995, IX+243 p.
- DE SCHRYVER, R., “De Oostenrijkse aanspraken op de Spaans-Habsburgse erfenis”, in HASQUIN, H. (ed.), *Oostenrijks België, 1713-1794*, Brussel, Gemeentekrediet, 1987, 539 p.
- DE SCHRYVER, R., “De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat”, in BLOK, P., PREVENIER, W., ROORDA, D.J. e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Unieboek bv, Brussel, deel IX, 1980, 480 p.
- DE SCHRYVER, R., *Jan van Brouchoven graaf van Bergeyck. Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en Europa*, Brussel, Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1965, 528 p.
- DE SCHRYVER, R., *Max II. Emanuel von Bayern und das Spanische Erbe: Die Europäischen Ambitionen des Hauses Wittelsbach 1665-1715*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1996, 286 p.

DE SCHRYVER, R., “Oorlog en Vrede voor de Zuidelijke Nederlanden 1678-1700”, in BLOK, P., PREVENIER, W., ROORDA, D.J. e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Unieboek bv, Brussel, 1980, deel VIII, 474 p.

DE SCHRYVER, R.: “Spanien, die Spanischen Niederlande un das Fürstbistum Lüttich während der Freidenskonferenz von Rijswijk”, in DUCHHARDT, H., SCHNETGER, M., VOGT, M. (eds.), *Der Friede von Rijswijk 1697*, Mainz, Philipp von Zabern Verlag, 1998, 340 p.

DHONDT, F., *Een andere 11 juli. De slag bij Oudenaarde, 11 juli 1708*, Humaniora-eindwerk, Sint-Bernarduscollege Oudenaarde, 2002, 85 p.

DHONDT, L., *Verlichte monarchie, Ancien Regime en Revolutie: een institutionele en historische procesanalyse van politiek, instellingen en ideologie in de Habsburgse, de Nederlandse en de Vlaamse politieke ruimte (1700/1755-1790)* (doctoraatsverhandeling RUG), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2002, delen II en III.

Opmerking: Verwijzing naar Fénelon (Carlos II, Maquart), pp. 241-244)

DUCHHARDT, H. (ed.), *Der Westfälische Friede : Diplomatie, politische Zäsur, kulturelles Umfeld, Rezeptionsgeschichte*, München, Oldenburg, 1998, XI + 888 p.

DUCHHARDT, H., *Krieg und Frieden im Zeitalter Ludwigs XIV*, Düsseldorf, Schwann, 1987, 135 p.

DUCHHARDT, H., “Peace Treaties from Westphalia tot the Revolutionary Era”, in LESAFFER, R. (ed.), *Peace treaties and international law in European history : from the late Middle Ages to World War One*. New York, Cambridge University Press, 2004, XXII+481 p.

DURANT, W. en A., *The Story of Civilisation, X: Rousseau and Revolution*, New York, Simon and Schuster, 1967, 1056 p.

EYFFINGER, A.C.G.M. (ed.), *Compendium volkenrechtsgeschiedenis*, Deventer, Kluwer, 1991, X + 223 p.

FREY, L., & FREY, M., *The treaties of the war of the Spanish succession: an historical and critical dictionary*, Greenwood, Westport, 1995, XXVI+576 p.

FERNANDEZ ALBALADEJO, P. (ed.), *Los Borbones : dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons, 2001, 646 p.

GAXOTTE, P., *La France de Louis XIV*, Parijs, Hachette, 1946, 396 p.

HASQUIN, H., *Louis XIV face à l'Europe du Nord*, Brussel, Editions Racine, 2005, 340 p.

HASQUIN, H. (ed.), *Oostenrijks België, 1713-1794*, Brussel, Gemeentekrediet, 1987, 540 p.

HATTON, R., *Louis XIV and Europe*, Londen, MacMillan, 1976, XIII+311 p.

HOLSTI, K. J., *Peace and war: armed conflicts and international order 1648-1989*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, XVII + 379 p.

HOUTMAN-DESMEDT, H., "De Zuidelijke Nederlanden na de vrede van Münster 1648-1678", in BLOK, P., PREVENIER, W., ROORDA, D.J. e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Brussel, Unieboek bv, 1980, deel VIII, 474 p.

ISRAËL, J., *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806*, Oxford, Oxford University Press, 1231 p.

JEANMOUGIN, B., *Louis XIV à la conquête des Pays-Bas espagnols : la guerre oubliée 1678-1684*, Parijs, Economica, 2005, XII + 235 p.

KAMEN, H., *Philip V of Spain: the king who reigned twice*, New Haven (Connecticut), Yale University Press, 2001, VII+277 p.

KAMEN, H., *Spain in the later seventeenth century, 1665-1700*, Longman, Londen, 1983, XII + 418 p.

KAMEN, H., *The War of Succession in Spain*, Londen, Weidenfeld and Nicholson, 1969, XII + 436p.

LEBRUN, F., *La Puissance et la Guerre 1661-1715*, Parijs, Editions du Seuil (Nouvelle Histoire de la France Moderne), 1997, 305 p.

LEFEVRE, J., *L'Angleterre et la Belgique à travers les cinq derniers siècles*, Brussel, Editions Universitaires-Les Presses de la Belgique, 1946, 306 p.

LE FLEM, J.-P., "Les armées en péninsule Ibérique durant la guerre de Succession d'Espagne", in : BELY, L., LE FLEM, J.-P., D'ALBERT, Y.R. e.a., *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*. PUF, Parijs, 2003, 127-143.

LE ROY LADURIE, E., *Histoire du Climat depuis l'an mil*, Parijs, Flammarion, 1983, 2 v.

LESAGE, G., *Denain 1712. Louis XIV sauve sa mise*, Parijs, Economica, 1992, 165 p.

LIPSON, L., *De grondslagen van de politieke wetenschap*, Antwerpen, Aula, 1967, 542 p.

LIVET, G., *L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIIIe siècle*, Parijs, PUF, 1976, 231 p.

LYNN, J.A., *Giant of the Grand Siècle: the French army, 1610-1715*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, XX+651 p.

MALETTKE, K., "La signification de la Succession d'Espagne pour les relations internationales jusqu'à l'époque de Ryswick (1697)", in BELY, L., LE FLEM, J.-P., D'ALBERT, Y.R. e.a., *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*, Parijs, PUF, 2003, VI+388 p.

MALETTKE, K., "L'Equilibre européen face à la monarchia universalis", in BELY, L. (ed.), *L'invention de la diplomatie: Moyen Age, Temps Modernes*, Parijs, PUF, 1998, 376 p.

MAQUART, M.-F., "Le dernier testament de Charles II d'Espagne", in BELY, L., LE FLEM, J.-P., D'ALBERT, Y.R. e.a., *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*. PUF, Parijs, 2003, VI+388 p.

- MAQUART, M.-F., *Le réseau français à la cour de Charles II d'Espagne : jeux diplomatiques de fin de règne - 1696-1700*, Villeneuve d'Ascq, Presses universitaires du Septentrion, 2003, 2 v.
- MAUROIS, A., *Histoire d'Angleterre*, Parijs, Fayard, 754 p.
- MCCULLOCH, D., *Reformation. Europe's House Divided (1490-1700)*, Londen, Penguin Books, 2004, 864 p.
- METHIVIER, H., en THIBAUT, P., *Le siècle de Louis XIV*, Parijs, PUF, 1994, 127 p.
- MOUSSET, A., *Histoire d'Espagne*, Parijs, Société d'Édition françaises et internationales, 1947, 640 p.
- OURY, Cl., *Blenheim, Ramillies, Audenarde. Les défaites françaises de la guerre de Succession d'Espagne (1704-1708)*, Parijs, Ecole des Chartes, 2005.
- PENICAUT, E., *Faveur et pouvoir au tournant du grand siècle, Michel Chamillart : Ministre et secrétaire d'état de la guerre de Louis XIV*, Parijs, Ecole des Chartes, 2004, X+518 p.
- RADDATZ, H., *Vendôme und der Feldzug in Flandern 1708*. Schwerin, 1878, 53 p.
- RICHEFORT, I., en KIND, J.-Y., "Les traités d'Utrecht d'après les archives du Ministère des Affaires étrangères", in : BELY, L., LE FLEM, J.-P., D'ALBERT, Y.R. e.a., *La présence des Bourbons en Europe, XVIe-XXIe siècle*, Parijs, PUF, 2003, VI+388 p.
- ROHAN CHABOT, A. de, *Le Maréchal de Berwick*, Parijs, Albin Michel, 1990, 348 p.
- ROORDA, D.J., *Het rampjaar 1672*, Bussum, Unieboek B.V., 1981, 120 p.
- ROORDA, D.J. (ed.), *Overzicht van de Nieuwe Geschiedenis. De algemene geschiedenis van het einde der middeleeuwen tot 1870*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1983, 388 p.
- SAINT-SIMON, *Mémoires*, Parijs, Gallimard, 1994, 647 + 608 p.
- SCHAMA, S., *A History of Britain*, Londen, BBC Worldwide Ltd., 2001, 546 p.
- STORK-PENNING, J.G., *Het grote werk: vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse successie-oorlog 1705-1710*, Groningen, Wolters, 1958, XXV + 468 p.
- STRADLING, R.A., *Europe and the decline of Spain : a study of the Spanish system, 1580-1720*, Londen, Allen and Unwin, 1981, 222 p.
- TOLLET, D. (ed.), *Guerres et paix en Europe Centrale aux époques moderne et contemporaine : mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, Parijs, Presses de l'université de Paris-Sorbonne, 2003, 662 p.
- VAN CAENEGEM, R..C., *Geschiedenis van Engeland. Van Stonehenge tot het tijdperk der vakbonden*, Antwerpen-Den Haag, Martinus Nijhoff, 1982, IX + 502 p.

VEENENDAAL, A.J. sr., *Het Engels-Nederlands condominium in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse successieoorlog 1706-1716*, Utrecht, Kemink, 1945, 299 p. (doctoraatsverhandeling RU Utrecht)

VOLTAIRE, *Le Siècle de Louis XIV (II)*, Garnier Flammarion, Parijs, 1966, 378 p.

WANGERMAN, E., *The Austrian Achievement 1700-1800*, Londen, Thames and Hudson, 1973, 216 p.

c) Tijdschriftartikelen

BELY, L., "Les larmes de monsieur de Torcy: Un essai sur les perspectives de l'Histoire diplomatique à propos des conférences de Gertruydenberg (mars-juillet 1710)" *Histoire, Economie et société*, 1983 3(3), 429-456.

BRAUBACH, M., "Die Friedesverhandlungen in Utrecht und Rastatt 1712 bis 1714", *Historisches Jahrbuch* 1970, XC, 284-298.

CHANDLER, D.G., "Notes on Battlefields. VI: The Battle of Ramilles, May 23rd 1706" *History Today*. Londen, Longman, XXIX, 1979, 9, 614-618.

DE LEEUW, K., "The Black Chamber in the Dutch Republic during the war of the Spanish Succession and its aftermath, 1707-1715", *The Historical Journal* 1999, 42 (I), 133-156.

(geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>)

DHONDT, F., "De Spaanse Successieoorlog en de Slag bij Oudenaarde (11 juli 1708)", *Handelingen van de Geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde, van zijn kastelnij en van den lande tusschen Maercke en Ronne*, XLIV (2007), 23-73.

ELLIOT, J.H., "A Europe of Composite Monarchies", *Past and Present* 1992, 48-71.

ESPINO LOPEZ, A., "La publicística Catalana y el Cambio Dinástico: el Ocaso de la Dinastía de los Austria" *Cuadernos de investigación Histórica*, XIX, 2002, 287-312.

FIELDHOUSE, H.N., "St.-John and Savoy in the War of the Spanish Succession", *The English Historical Review*, L (1935), 278-291 (geraadpleegd via elin.ugent.be, laatst op 30-03-2007).

FREY, L., & FREY, M., "Le roi Soleil et le Singe, Louis XIV and Frederick I: Franco-Prussian Relations 1707-1713" *Proceedings of the Annual Meeting of the Western Society for French History*, 1997, 5, 14-21.

GACHARD, L.P., "Le Conseil d'Etat Belge et la conférence Anglo-Batave (1706-1715)", *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, LXI (1876), nr. 1,2 en 3.

LEVILLAIN, C.-E., "William III's military and political career in neo-roman context, 1672-1702", *The Historical Journal*, XLVIII (2005), 321-350.

(geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>, laatst op 31-03-2007)

LYNN, J.A., "Recalculating French Army Growth during the Grand Siècle, 1610-1715", *French Historical Studies* XVIII (1994), 881-907.

(geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>, laatst op 26-01-2007)

MAQUART, M.-F., “Et Louis XIV fit main basse sur le trône d’Espagne”, *L’Histoire*, september 2001, 257, 62-66.

MAUSETH, P., “Balance-of-power thinking from the Renaissance to the French Revolution”, *Journal of Peace Research*, I (1964), 120-136.
(geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>, laatst op 04-04-2007)

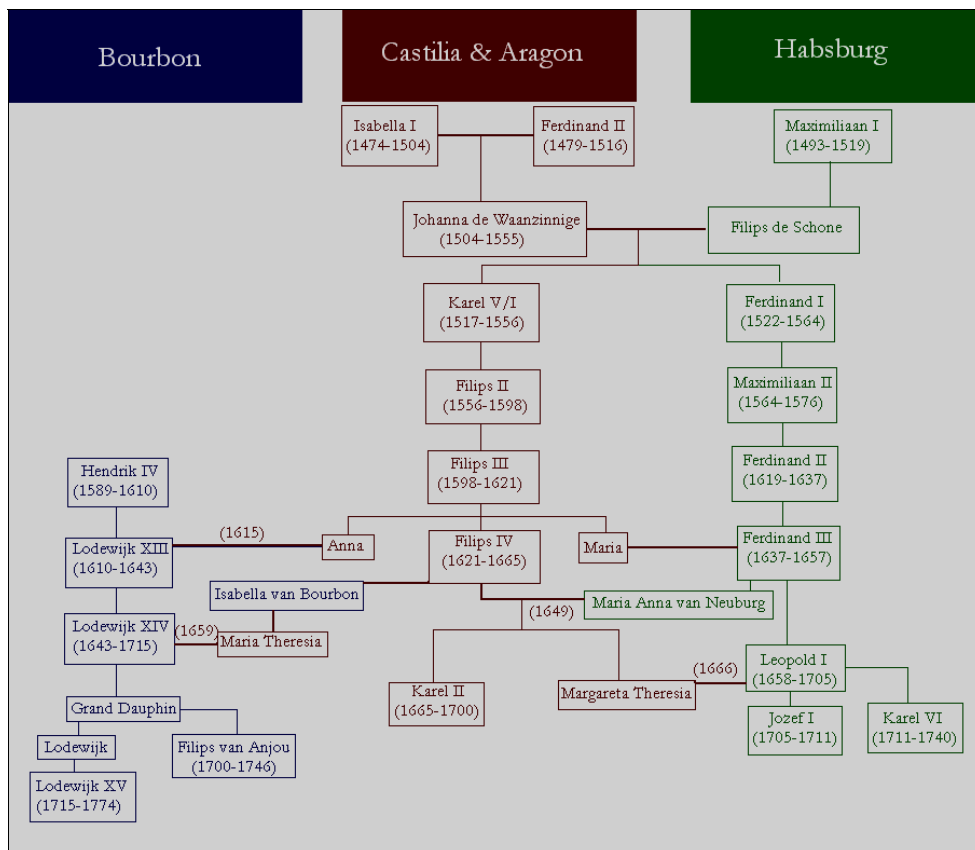
MIQUELON, D., “Envisioning the French Empire : Utrecht 1711-1713”, *French Historical Studies* XXIV (2001), 653-677.
(geraadpleegd via <http://elin.ugent.be>, laatst op 04-04-2007)

4. *Andere bronnen*

BELY, L., *Initiation à l’histoire des relations internationales à l’époque moderne*, E-cursus de l’Université Paris IV-Sorbonne, Parijs, 2006 (laatst geconsulteerd 24 maart 2007 op <http://www.Paris4.sorbonne.fr/e-cursus/texte/CEC/Bély/index.htm>)

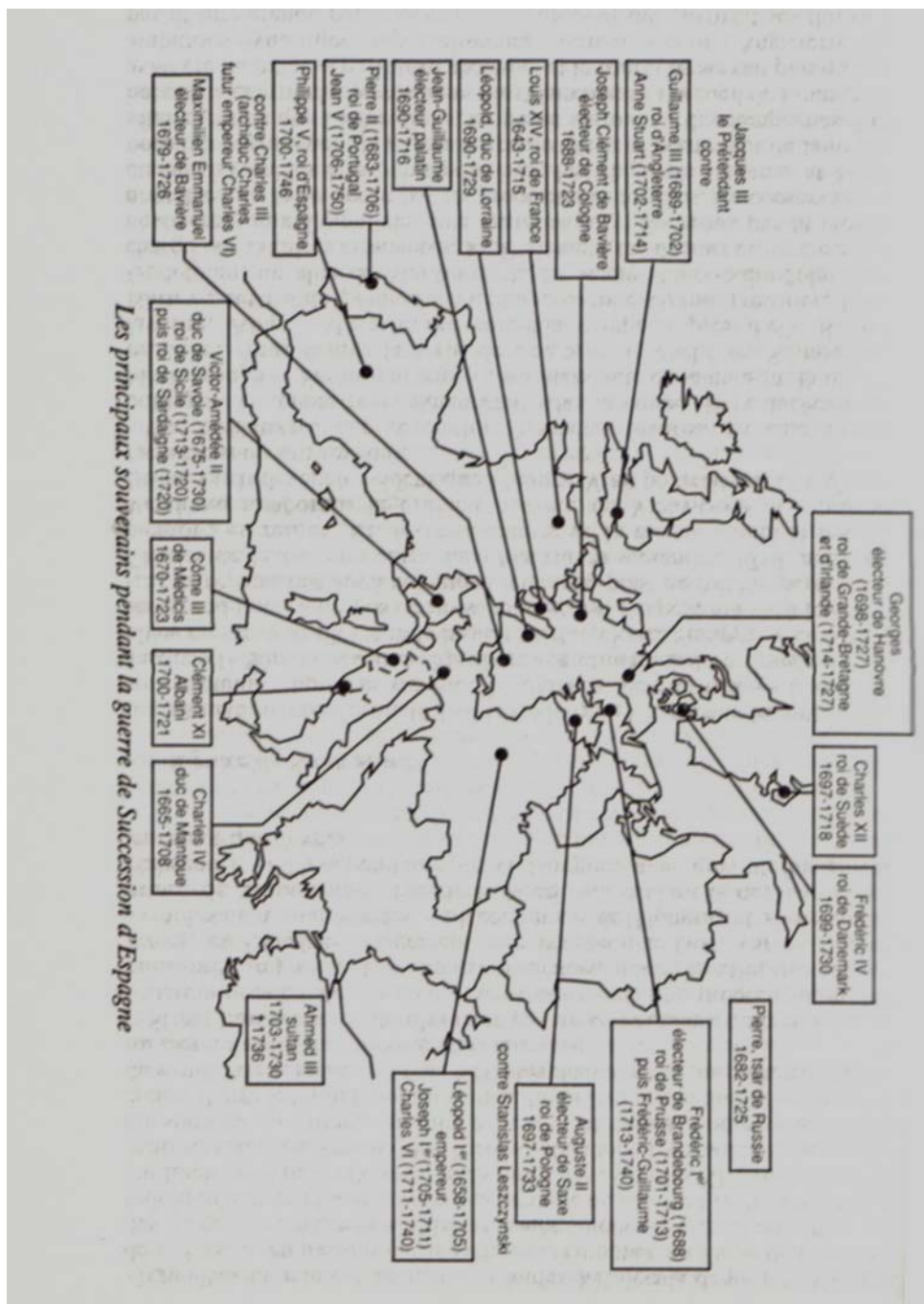
VI.2. Bijlagen

A. Stamboom Bourbon-Habsburg (1659-1713)²²²

222 Naar M.-F. MAQUART, "Et Louis XIV fit main basse sur le trône d'Espagne" in: *L'Histoire*, september 2001, 257, 62-66.

B. De voornaamste Europese mogendheden in de Spaanse Successieoorlog (1701-1713/1714)²²³

²²³ Overgenomen uit L. BELY, *Espions et Ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Fayard, Parijs, 1990, 170.

C. Het alliantieverdrag van Den Haag²²⁴

224 H. VON SBRIK, *Österreichische Staatsverträge. Erster Band. Niederlande*, Adolf Holzhausen Verlag, Wien, 1912, nr. 18, 343 e.v.; kaart overgenomen uit H. KINDER, *Sesam Atlas bij de Wereldgeschiedenis. 1: van Prehistorie tot Franse Revolutie*, Bosch en Keuning, Baarn, 1994.

E. De Zuidelijke Nederlanden na het Barrièretraktaat²²⁶

²²⁶ N. DE FER en P. STARCMAN, *Provinces des Pais Bas, divisées suivant les traités d'Utrecht, de Rastatt, et d'Anvers, fait en 1713, 1714 et 1716, et ou les nouvelles barrières sont marquées par N. de Fer geographe de sa Majesté Catholique.* (Kaartenzaal Universiteitsbibliotheek Gent, BRKZ.KRT.2580).

F. Chronologisch overzicht van de voornaamste gebeurtenissen²²⁷

1. Voorgeschiedenis

- 1648 Verdragen van Münster en Osnabrück
1659 Verdrag van de Pyreneeën – Huwelijkscontract Lodewijk XIV en Maria Theresia

2. De Devolutieoorlog

- 1667 Inval van Lodewijk XIV in de Zuidelijke Nederlanden
1668 Geheim verdelingsverdrag van Grémonville tussen Lodewijk XIV en Leopold I
Verdrag van Aken beëindigt de Devolutieoorlog

3. La Guerre de Hollande

- 1671 Geheim verdrag van Dover tussen Lodewijk XIV en Karel II tegen de Verenigde Provinciën
1672 Oorlogsverklaring van Lodewijk XIV aan de Republiek (april) – inval in Nederland – benoeming van Willem van Oranje als kapitein-generaal na verdwijnen broeders De Witt
1673 Verdrag van Den Haag – eerste alliantie van Willem III tegen Lodewijk XIV
1674 Verdrag van Westminster – Engeland stapt uit de oorlog
1678 Val van Gent voor de Fransen – Verdrag van Nijmegen tussen Frankrijk, de Verenigde Provinciën (10 augustus) en Spanje (17 september)
1679 Verdrag van Nijmegen tussen Frankrijk en de Keizer (5 februari)
Start van de “Chambres de Réunion” (augustus)
1683 Beleg van Wenen door Ottomanen (Kara Mustafa) wordt opgebroken
1684 Annexatie van Luxemburg in het kader van de “Réunion”-politiek, bestand van Regensburg.

4. De Negenjarige Oorlog

- 1685 Willem III brengt Liga van Augsburg op de been tegen Lodewijk XIV
1688 Glorious Revolution in Engeland, Willem III “aanvaard” door Parlement
1689 Turenne verwoest de Palts – oorlogsverklaringen van Frankrijk aan Spanje en Engeland aan Frankrijk
1690 Willem III wint de “Battle of the Boyne” in Noord-Ierland tegen katholieke pretendent Jacobus II
1692 Val van Namen – Franse overwinning van Steenkerke
1693 Franse overwinning bij Neerwinden
1695 Willem III herovert Namen
1697 Conferentie van Rijswijk – inname van Barcelona door Vendôme – vredesverdrag en van Rijswijk (september – oktober)
Slag bij Zenta (6 december)
1699 Vredesverdrag van Karlowitz tussen de Keizer en de Ottomaanse sultan (26 januari)

5. De Spaanse successie

- 1698 Verdelingsverdrag van Den Haag tussen Willem III en Lodewijk XIV (13 oktober)
1700 Overlijden van Karel II (1 november) – Aanvaarding testament door Lodewijk (16 november)

---

²²⁷ F. LEBRUN, *La Puissance et la Guerre 1661-1715*, Editions du Seuil, Parijs, 1997, 273-286.

- 1701 Groot Alliantieverdrag van Den Haag tegen Frankrijk en Spanje (1 september) – overlijden van Jacobus II en erkenning door Lodewijk XIV van Jacobus III als pretendent
- 1702 Overlijden van Willem III (19 maart) – Oorlogsverklaring van de geallieerden (15 mei)
- 1703 Begin van de campagne in Italië, Duitsland en de Nederlanden
- 1703 Eerste slag van Höchstädt (Villars)
- 1704 Savoye en Portugal verlaten het Franse kamp en sluiten zich aan bij de geallieerden
- 1704 Karel van Habsburg landt in Lissabon (opening Spaans front) – Val van Gibraltar voor de Britten – Tweede slag van Höchstädt/Blenheim (Marlborough/Eugenius)
- 1705 Overlijden van Leopold I van Oostenrijk (5 mei) – overwinningen Vendôme in Italië/Britten in Spanje (val van Barcelona)
- 1706 Slag van Ramillies, Marlborough veroverd de Zuidelijke Nederlanden – Begin van het Anglo-Bataafs condominium – Franse nederlaag bij Turijn – Karel van Habsburg roept zich uit tot Karel III van Spanje
- 1707 Overwinningen van de Fransen in Spanje
- 1708 Marlborough en Eugenius winnen slag bij Oudenaarde (11 juli) – Val van Rijsel
- 1709 “Grand Hiver de 1709” – Torcy vertrekt naar Den Haag – Lodewijk XIV kan zich niet neerleggen bij de vredesvoorwaarden
- 1710 Slag van Malplaquet (11 september): patstelling
- 1710 Conferentie van Geertruydenberg – Franse overwinning in Spanje (Villaviciosa)
- 1711 Overlijden van keizer Jozef I in Wenen, Karel van Habsburg wordt Karel VI
- 1712 Preliminaria van Londen tussen Lodewijk XIV en Queen Anne
- 1712 Opening van het Congres van Utrecht (29 januari) – Franse overwinning van Denain (Villars, 24 juli) – Filips V verzaakt aan rechten op Franse troon (5 november)
- 1713 Vredesverdragen van Utrecht (11 april) – opening onderhandelingen van Rastatt tussen Eugenius en Villars (26 november)
- 1714 Vredesverdrag van Rastatt (6 maart) tussen Frankrijk en de Keizer
- 1715 Overlijden van Lodewijk XIV te Versailles (1 september)